

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІНАНСІВ ТА ОБЛІКУ**

Кафедра фінансів ім. С. І. Юрія

ФІЛЮК Олександр Анатолійович

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

за освітньо-кваліфікаційним рівнем «Магістр»

**УДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ**

Освітньо-наукова програма «Публічні фінанси»

Виконав:

студент групи ФПФм-21

Філюк О. А.

Науковий керівник:

Савчук С. В.

к.е.н., доцент,

доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія

Тернопіль – 2024

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Теоретичні засади бюджетного забезпечення соціальної політики	7
1.1. Сутність, призначення та роль соціальної політики держави в сучасному суспільстві.....	7
1.2. Економічний зміст бюджетного забезпечення соціальної політики держави.....	14
Висновки до розділу 1.....	22
Розділ 2. Практика бюджетного забезпечення соціальної політики в Україні	24
2.1. Бюджетне забезпечення соціальної політики у сфері формування доходів населення.....	24
2.2. Тенденції бюджетного забезпечення культурно-просвітницьких та медичних послуг.....	33
Висновки до розділу 2.....	41
Розділ 3. Напрями вдосконалення бюджетного забезпечення соціальної політики держави в сучасних умовах	44
3.1. Зарубіжний досвід бюджетного забезпечення соціальної політики та перспективи його впровадження в Україні.....	44
3.2. Перспективи удосконалення механізму бюджетного забезпечення соціальної політики в Україні.....	52
Висновки до розділу 3.....	59
Висновки.....	61
Список використаних джерел.....	66

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний період державотворення характеризується безпрецедентними викликами, які постають перед суспільством у всіх сферах життя. Впродовж десятиліть проведення хаотичних і непродуманих реформ в економічній та соціальній сфері соціальні протиріччя та конфлікти не тільки не були вирішені, але й отримали тенденцію до загострення. Звичним явищем нашої дійсності стали високі показники майнового розшарування, низькі стандарти оплати праці, невідповідний європейським стандартам рівень життя основної частини вітчизняного суспільства. Масштабна війна проти України, яка триває уже впродовж багатьох років, тільки загострила існуючі проблеми соціального розвитку, призвела до катастрофічних наслідків для значної частини населення країни – понад третину українців втратили роботу, мільйони людей змушені були залишити свої будинки і стати внутрішньо переміщеними особами або навіть покинути країну, у кілька разів зросли показники бідності та позбавлень. За цих умов вразливі верстви населення стали ще більш незахищеними від дії соціальних ризиків, балансуючи на межі елементарного людського виживання. Такі страшні соціальні наслідки війни визначають необхідність у проведенні системних наукових досліджень теорії і практики реалізації соціальної політики держави в умовах воєнного часу.

Проблематика розроблення та реалізації соціальної політики в Україні, в тому числі використання бюджетних ресурсів для досягнення її цілей впродовж багатьох років залишається одним з найважливіших напрямів наукових розвідок. Серед представників світової економічної думки, які у своїх працях акцентували увагу на теоретичних і прикладних питаннях соціальної політики доцільно відзначити таких вчених, як А. Вагнер, К. Віксель, Е. Ліндаль, Дж. Б'юкенен, Р. Масгрейв, Дж. Роулз, Дж. Стігліц та інших. У вітчизняній науці вагомий науковий доробок з проблематики соціальної політики мають такі науковці, як А. Гальчинський, В. Кравченко, В. Горин, А. Колот, Г. Лопушняк, У. Моторнюк, В. Скуратівський, Е. Лібанова, А. Мороз, Д. Полозенко та інші. Разом з тим,

більшість наукових досліджень не приділяють уваги особливостям реалізації соціальної політики в умовах воєнного часу та системних викликів економіці країни, такі публікації мають епізодичний характер. Новітні виклики, з якими зіштовхується суспільство в період затяжної повномасштабної війни, які мають катастрофічні наслідки для добробуту переважної частини населення країни, вимагають розроблення нового концептуального базису соціальної політики з урахуванням реалій воєнного часу і з'ясування місця бюджету у її фінансуванні. Це визначає актуальність теми роботи, її мету та завдання.

Мета роботи передбачає поглиблення теоретичних засад бюджетного забезпечення соціальної політики держави з урахуванням специфіки воєнного часу, а також проведення усебічного його аналізу в Україні у розрізі основних напрямів для обґрунтування напрямів підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів на вирішення соціальних проблем і досягнення суспільного добробуту.

Для досягнення поставленої мети у кваліфікаційній роботі були вирішені такі **завдання**:

- розкрито сутність, призначення та роль соціальної політики держави в сучасному суспільстві;
- висвітлено економічний зміст бюджетного забезпечення соціальної політики держави;
- проаналізовано реалії бюджетного забезпечення соціальної політики у сфері формування доходів населення;
- оцінено тенденції бюджетного забезпечення культурно-просвітницьких та медичних послуг;
- вивчено зарубіжний досвід бюджетного забезпечення соціальної політики та оцінено перспективи його впровадження в Україні;
- обґрунтовано перспективи удосконалення механізму бюджетного забезпечення соціальної політики в Україні.

Об'єкт дослідження – форми, інструменти та напрями бюджетного забезпечення соціальної політики держави.

Предмет дослідження – економічні відносини, які супроводжують спрямування бюджетних ресурсів на реалізацію програм і заходів соціальної політики держави.

Методологічну основу проведеного дослідження формує діалектичний та системний методологічні підходи до проведення наукових пошуків, а також сукупність загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, а саме: методи групування, систематизації, узагальнення, аналізу та синтезу були використані при поглибленні теоретичних засад соціальної політики держави та бюджетного забезпечення її реалізації; методи структурно-динамічного аналізу, порівняння, графічного відображення, табличного аналізу були використані у процесі аналізу практики бюджетного забезпечення соціальної політики держави у розрізі її ключових напрямів; методи синтезу, абстрагування, порівняння та інші – при вивченні зарубіжного досвіду використання бюджетних ресурсів на реалізацію цілей соціальної політики, а також обґрунтуванні напрямів вдосконалення механізму її бюджетного забезпечення в Україні у контексті диверсифікації методів та інструментів фінансування суспільних потреб.

Теоретичну та інформаційну основу кваліфікаційної роботи становлять законодавство з питань використання бюджетних ресурсів на реалізацію цілей соціальної політики, навчальна і довідкова література, наукові праці й аналітичні огляди вітчизняних вчених, відомих фахівців зі сфери соціальної політики, а також аналітичні та статистичні дані Державної служби статистики України, Міністерства соціальної політики України, офіційного веб-ресурсу відкритих даних OpenBudget.gov.ua та інші доступні джерела інформації.

Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає у тому, що автором розвинуто теоретичні засади бюджетного забезпечення соціальної політики держави в частині обґрунтування її специфіки в умовах воєнного часу, розвитку термінологічного апарату; окреслено основні тенденції трансформації участі бюджету у фінансуванні соціальної політики в період війни та головні чинники, які їх визначають; вироблено науково-практичні рекомендації з удосконалення

бюджетного забезпечення соціальної політики держави з урахуванням новітніх викликів українській державності.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що авторські розробки щодо впровадження нових видів соціальних трансфертів для окремих категорій населення, способи вирішення проблеми відбудови житлового фонду, зруйнованого внаслідок бойових дій, впровадження ринкових інструментів у процес надання суспільних послуг можуть бути покладені в основу вироблення завдань соціальної політики на поточний та перспективний період. Теоретичні розробки автора щодо обґрунтування впливу війни на параметри соціальної політики можуть бути впроваджені у навчальний процес у вищій школі при викладанні дисциплін професійного спрямування підготовки фінансистів.

Апробація результатів дослідження. Окремі напрацювання автора були відображені у наукових публікаціях, які представлені у збірниках наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія: «Вдосконалення соціальних стандартів як передумова підвищення ефективності бюджетного забезпечення соціальної політики» [56], «Особливості бюджетного фінансування освіти в умовах воєнного часу» [58], «До питання про сутність та роль соціальної політики держави в сучасному суспільстві» [57].

Робота складається з вступу, трьох розділів і висновків. Основний зміст роботи викладений на 65 сторінках. Всього робота містить 71 сторінку, 7 таблиць, 2 рисунки, список використаних джерел налічує 61 позицію.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Сутність, призначення та роль соціальної політики держави в сучасному суспільстві

Одним з невід’ємних атрибутів сучасної української держави є її соціальний характер, закріплений у Конституції України. Відповідно до цього статусу, уряд провадить політику, спрямовану на усебічну реалізацію прав та свобод кожного громадянина, створення йому умов для забезпечення гідного рівня життя. Серед головних механізмів реалізації цього стратегічного курсу є проведення на усіх рівнях публічної влади ефективної соціальної політики, яка передбачає широкий спектр заходів, спрямованих на усі верстви населення. Наслідком проведення цієї політики має стати високий рівень добробуту суспільства у відповідності до визначених європейських стандартів життя.

Ключові напрямки соціальної політики, покликані реалізувати соціальне призначення держави, визначені у Декларації соціального прогресу та розвитку, що ухвалена на рівні ООН. Цим документом передбачено, що головні завдання уряду у царині соціального розвитку мають передбачати: гарантування права на працю та її справедливу винагороду, визначення мінімальних стандартів оплати праці, які дають можливість забезпечити гідний рівень життя людини; гарантії доступу до якісної медичної допомоги, охорона здоров’я і профілактика хвороб; створення умов для доступу до освітніх послуг впродовж усього життя людини; розвиток системи соціального забезпечення для захисту вразливих верств від дії соціальних ризиків; формування умов для реалізації права людини на житло, комфортні умови проживання та ін.

Провідним трендом сучасного розвитку усіх сфер життєдіяльності людини є посилення умови до інтересів та потреб конкретного індивіда, створення умов

для його усебічного розвитку, реалізації внутрішнього потенціалу. У науковій спільноті також посилюється увага до пізнання соціальної проблематики, в тому числі механізмів реалізації соціальної функції держави. Серед науковців усе більш переконливо утверджується думка про те, що перспективи глобального розвитку напряду залежать від вирішення актуальних соціальних проблем через конвергенцію публічних та ринкових інструментів у діяльності публічної влади, впровадження принципів концепції інклюзивного розвитку у всіх сфери життя.

На переконання вчених, без активізації внутрішнього потенціалу кожного індивіда, включення його до активного економічного та суспільного життя не можливо забезпечити стабільності розвитку країни і поступального підвищення суспільного добробуту. Це потребує активних зусиль щодо розвитку ефективних систем освіти, медичного обслуговування, соціального страхування, а також реалізації цілеспрямованої політики щодо підвищення соціальних стандартів доходу. На противагу пасивним заходам соціального забезпечення, які довели свою неспроможність в умовах ринку, основу для вирішення соціальних проблем мають становити заходи активної соціальної політики. Вони мають передбачати стимулювання зайнятості, в тому числі представників маргінальних суспільних верств, ефективне регулювання рівня оплати праці та соціальних гарантій при настанні соціальних ризиків, вирівнювання соціальної поляризації населення через зменшення диференціації в оплаті праці, майновій забезпеченості. В основу соціальної політики держави має бути покладене стратегічне завдання формування економічно активного усебічно розвиненого середнього класу, що через зростання платоспроможного попиту забезпечує стійкі передумови для досягнення сталого розвитку економіки.

Проведення ґрунтовного аналізу тенденцій реалізації соціальної політики, формування стратегічних пріоритетів її реформування вимагає передусім чіткого розуміння сутності цього поняття, предметної сфери її застосування. Соціальна політика є об'єктом наукового пізнання представників різних напрямів наукової діяльності, для фінансової науки її предметна сфера фокусується на питаннях формування і використання фінансових ресурсів на забезпечення матеріальної

складової доброби людини, фінансових аспектів організації надання суспільно важливих благ. Об'єктом наукових досліджень фінансистів у царині соціальної проблематики стають питання формування доходів населення та їх регулювання через застосування фіскально-бюджетного інструментарію, розвитку системи соціального страхування, фінансового забезпечення суспільних послуг тощо.

Соціальна політика виступає одним із провідних напрямів внутрішньої політики держави, який торкається інтересів практично усіх громадян країни. У практичній площині вона виявляється у реалізації заходів, покликаних вирішити найбільш гострі соціальні проблеми та протиріччя, згладити диспропорції у розподілі доходів, майновому становищі, створити умови для задоволення потреб та інтересів усіх суспільних верств. Масштаби соціальної політики перш за все залежать від рівня економічного розвитку країни, адже без належного економічного підґрунтя декларування державою соціальних зобов'язань є не більше, ніж пустою обіцянкою. Водночас, надмірна активність держави щодо акумуляції фінансових ресурсів для реалізації завдань соціальної політики може завдавати шкоди економіці, стримуючи економічну діяльність та стимулюючи утриманські настрої у суспільстві. Проте, навіть за недостатнього рівня розвитку, держава не може ігнорувати найбільш небезпечні соціальні проблеми, оскільки це може спричинити не тільки економічні втрати, але й зумовити деградацію суспільства та посилення соціальних конфліктів.

Незважаючи на значний інтерес до пізнання соціальної політики, підходів та механізмів її реалізації, у науковому середовищі дотепер тривають дискусії щодо тлумачення сутності цього поняття, предметної сфери та принципів її здійснення. В уточненні тлумачення сутності соціальної політики найперше звернемось до довідкової літератури. Так, Словник соціальної роботи авторства Р. Баркера визначає соціальну політику як «діяльність і принцип суспільства, які формують спосіб, за допомогою якого воно втручається та регулює відносини між індивідами, групами, громадами, соціальними закладами. Ці принципи та дії є результатом звичаїв і цінностей суспільства та у великій мірі визначають розподіл ресурсів і рівень добробуту його людей» [15, с. 74]. Автори енциклопедії

соціальної роботи Е. Баумхайер та А. Шорр характеризують соціальну політику як діяльність щодо впливу на соціальні явища з метою управління відносинами та розподілом соціальних ресурсів. На думку Дж. Стюарта, соціальна політика являє собою «сферу державної діяльності, відповідальну за створення та надання соціального захисту, що включає соціальні послуги та виплати» [53, с. 38]. У Фармацевтичній енциклопедії під соціальною політикою розуміють «напрямок державного регулювання економіки і частину внутрішньої політики держави, яка спрямована на забезпечення оптимального розвитку соціальної сфери, задоволення потреб та інтересів громадян, соціальних груп, територіальних громад, а також підвищення добробуту суспільства в цілому» [55].

Розкриваючи сутність соціальної політики, науковці найперше пов'язують її з певним ідеологічним підґрунтям, на основі якого відбувається вирішення проблем розвитку суспільства. В. Мандибурга визначає соціальну політику як «сукупність науково сформульованих ідей, положень і концептуальних підходів, за допомогою яких практично регулюються соціальні процеси» [32]. Однак, такий підхід до тлумачення соціальної політики надто теоретизований, він практично не розкриває практичних аспектів її реалізації. Натомість, М. Мних розглядає соціальну політику з системних позицій як складову політики держави в цілому і визначає її предметною сферою «регулювання соціальних відносин, соціальний розвиток та забезпечення соціальної перспективи» [37].

Більшість науковців при тлумаченні сутності соціальної політики схильні вбачати у ній певний напрямок діяльності держави, сукупність цілеспрямованих заходів у соціальній складовій суспільного розвитку. Наприклад, О. Жук пробує вказати на те, що у соціальній політиці спостерігається конвергенція ідеологічної та діяльнісної компонент, які є комплементарними і забезпечують системну характеристику цього поняття [20, с. 16]. А. Крупнік визначає соціальну політику як «комплекс заходів, які здійснюють державні інститути та недержавні суб'єкти з метою виявлення, задоволення та узгодження потреб та інтересів громадян, соціальних груп, територіальних громад» [25, с. 9]. Втім, останнє визначення є надміру розмитим, адже узгодженість інтересів і потреб різних верств населення

має бути покладена в основу будь-якого напрямку державної політики, не тільки при реалізації соціальної функції держави.

Комплексний підхід до розуміння сутності соціальної політики пропонує У. Моторнюк. Вона розглядає це поняття у вузькому та широкому ракурсах. У першому випадку, соціальну політику вчена характеризує як «цілеспрямовану діяльність суб'єктів з метою забезпечення соціального захисту і створення умов для формування безпечного соціального середовища людини» [39]. Натомість, широке розуміння соціальної політики передбачає її розгляд як «системи цілеспрямованої діяльності суб'єктів, що сформувалися у суспільстві на певному етапі його розвитку і здійснюється на основі певних принципів і засад з метою забезпечення оптимального функціонування й розвитку соціальних відносин» [39]. Отож, об'єктом соціальної політики як напрямку управлінської діяльності є суспільні відносини.

Розвиток суспільних відносин може відбуватись у різних аспектах, різними є також форми прояву їх у практичній площині. Відтак, науковці економічного профілю при пізнанні соціальної політики звертають увагу на її економічний ракурс, пов'язуючи цей напрям діяльності держави із досягненням суспільного добробуту. Для прикладу, А. Гриненко зазначає, що в країнах із демократичним устроєм соціальна політика має передбачати покращення соціального становища та добробуту не тільки окремих індивідів чи суспільних груп, а суспільства в цілому. Разом з тим, вчений зазначає, що перспективи досягнення суспільного добробуту пов'язані не тільки із проведенням соціальної політики, але залежать також від «економічного становища в країні, відносин власності, суспільного ладу, політичного режиму, екологічної безпеки та ін.» [16, с. 47].

Узагальнення наукових підходів до тлумачення соціальної політики вказує на її багатоаспектний характер, який виявляється через її розгляд як: системи цінностей, ідей та наукових поглядів на вирішення найважливіших проблем розвитку суспільних відносин; як сфери наукових досліджень; як діяльності щодо узгодження інтересів та забезпечення потреб різних суспільних груп за допомогою відповідного інструментарію на основі визначених принципів.

Третій підхід до тлумачення соціальної політики є найбільш практичним, він вказує на зв'язок між соціальною політикою та функціонуванням фінансових відносин.

Соціальна політика як відокремлений напрям діяльності держави являє собою цілісну систему законодавчих, організаційних, фінансових заходів, які реалізуються з метою узгодження інтересів та потреб різних суспільних груп та їх задоволення відповідно до можливостей економіки. Ці заходи реалізуються на різних етапах процесу суспільного відтворення, зокрема у сфері виробництва, розподілу та споживання благ матеріального і нематеріального характеру. До провідних суб'єктів соціальної політики належить держава, оскільки реалізація соціальної функції є одним із головних завдань органів влади. Крім заходів, які реалізують органи публічної влади щодо регулювання суспільних відносин, до суб'єктів соціальної політики належать також інститути громадського сектору, бізнес-структури, приватні особи. Вони також реалізують різноманітні заходи, покликані зменшити гостроту соціальних конфліктів, вирішити найбільш гострі соціальні проблеми в рамках реалізації своїх програмних цілей, корпоративної соціальної відповідальності чи з альтруїстичних мотивів.

Значення приватних структур та фізичних осіб як суб'єктів соціальної політики залежить від моделі її проведення, яка утвердилась в країні. В більшості європейських країн, які мають соціально орієнтовану ринкову економіку, роль бізнесу та населення у реалізації соціальної політики другорядна, а безумовна першість у цьому питанні належить державі.

Отож, соціальна політика – це систему взаємоузгоджених рішень та дій, які реалізують органи публічної влади, інститути громадського сектору, бізнес-структури та приватні особи щодо оптимальної організації суспільних відносин та втілюються у соціальних програмах/проектах, покликаних вирішити найбільш актуальні соціальні проблеми, забезпечити зростання суспільного добробуту на основі задоволення потреб кожного індивіда та формування умов для усебічного його розвитку.

Масштаби та параметри соціальної політики, механізм її реалізації на практиці залежать від багатьох чинників, зокрема рівня економічного розвитку, політичних, культурних традицій, менталітету суспільства, державного устрою, рівня розвитку інститутів громадського сектору та ін. Відповідно до того, як організовано розподіл повноважень і відповідальності щодо реалізації соціальної функції держави між рівнями влади, а також між державою та громадянським суспільством і бізнесом, від масштабу соціальних зобов'язань держави, рівня розвитку перерозподільчих процесів, специфіки інструментарію, який задіяний у регулюванні суспільних відносин у світовій практиці сформувались кілька ключових моделей соціальної політики, кожна з яких має свою специфіку. Серед ключових ознак кожної із моделей соціальної політики – також участь бюджету в її реалізації, застосування способів та інструментів спрямування бюджетних ресурсів на вирішення соціальних проблем і задоволення суспільних потреб.

Предметна сфера соціальної політики доволі широка, вона охоплює різні аспекти життєдіяльності суспільства, формування його добробуту. За найбільш поширеним підходом, головними напрямками соціальної політики є такі:

- політика формування і регулювання доходів населення, яка охоплює питання встановлення державних соціальних стандартів доходу, застосування фіскально-бюджетного інструментарію для зменшення майнової та соціальної нерівності у суспільстві;
- політика розвитку фінансових механізмів захисту майнових інтересів населення при настанні соціальних ризиків (пенсійного, медичного та інших видів соціального страхування), соціального забезпечення;
- політика щодо організації постачання суспільно важливих послуг, які визначають якість життя населення (освіта, охорона здоров'я, культурні блага), впровадження ефективних підходів та інструментів для їхнього фінансування;
- політика щодо розвитку соціальної інфраструктури (житлового фонду, громадського транспорту, житлово-комунального обслуговування і ін.). Проте, виокремлення цього напрямку соціальної політики поділяють не усі науковці, частина з них розглядає ці сегменти національної економіки як предметну сферу

економічної політики.

Незважаючи на те, що соціальна політика має багатоаспектний характер та є об'єктом наукових пошуків представниками політологічної, соціологічної, правової та інших наук, економічна компонента її реалізації простежується дуже чітко. Без належного фінансового підґрунтя реалізація соціальної політики стає просто не можливою, а більшість проблем, на вирішення яких вона спрямована – не розв'язаними. Однак, ефективність впливу фінансів на реалізацію цілей соціальної політики також залежить від продуманості та прогресивності методів та інструментів фінансування, які застосовують держава та інші економічні суб'єкти при вирішенні актуальних проблем суспільного розвитку.

1.2. Економічний зміст бюджетного забезпечення соціальної політики держави

Формування фінансових ресурсів для реалізації цілей соціальної політики відбувається за рахунок різних джерел, зокрема ресурсів бюджетної системи та фондів загальнообов'язкового соціального страхування, фінансових ресурсів бізнес-структур та інституцій громадського сектору, релігійних спільнот та благодійних фондів, урядів інших країн та міжнародних донорів. Формування структури цих ресурсів при реалізації завдань соціальної політики відбувається під дією багатьох обставин, проте у більшості країн, незалежно від специфіки моделі їхньої економіки, першість серед них належить фінансовим ресурсам, які сконцентровані у централізованих грошових фондах держави (рис. 1.1).

Фінансові ресурси, які надходять у розпорядження органів публічного управління, концентруються у бюджетах різного рівня, а також позабюджетних фондах соціального страхування. Значення останніх залежить від того, наскільки глибоко у країні імplementовані страхові принципи соціального захисту. Для прикладу, в країнах континентальної Європи (Німеччина, Австрія), страховий метод формування ресурсів для фінансування медичних послуг чи пенсійного

забезпечення відіграє основну роль, відповідно роль ресурсів страхової системи у реалізації соціальної політики порівняно вища. Натомість, у Великобританії, де функціонує бюджетна модель фінансового забезпечення охорони здоров'я, страхові механізми при фінансуванні соціальної політики менш задіяні. Проте, спільним для усіх країн є те, що держава відіграє у реалізації соціальної політики винятково важливу роль.

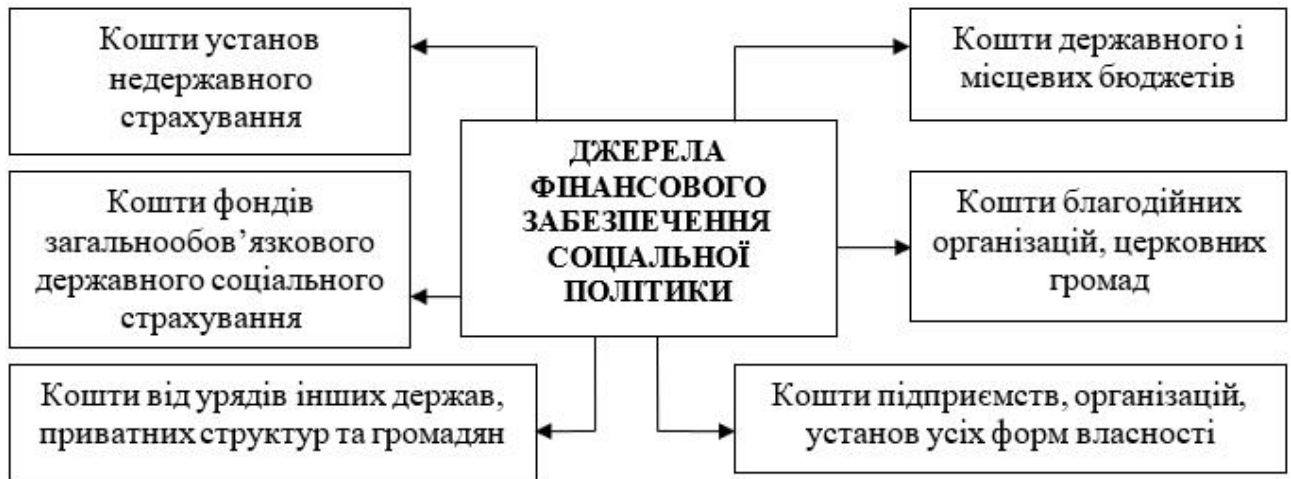

Рис. 1.1. Джерела фінансового забезпечення соціальної політики

Джерело: складено автором самостійно

Участь держави у вирішенні соціальних проблем та загалом регулюванні соціальних відносин має раціональне пояснення. Специфіка ринкової економіки в тому, що її функціонування пов'язане із виникненням певних деформацій та нездатністю ринкових механізмів забезпечити матеріальний добробут багатьох верств населення. У процесі суспільного виробництва відбувається формування первинних доходів населення, тобто його економічно активної частини. Проте, частина населення, зокрема особи похилого віку, безробітні та інші вразливі верстви суспільства не отримують засобів до існування, адже не задіяні в цих процесах. Для вирішення цієї проблеми держава застосовує систему фіскальних і бюджетних інструментів, за допомогою яких здійснює перерозподіл ресурсів в економіці на користь тих громадян, які не задіяні в суспільному виробництві. Крім цього, у процесі перерозподілу ресурсів економіки держава забезпечує фінансування суспільних благ, які ринковий механізм не спроможний постачати,

але які мають важливе значення для життєдіяльності людини. Реалізуючи ці дії, держава переслідує глобальну мету, яка полягає у забезпеченні добробуту усіх верств суспільства відповідно до визначених соціальних стандартів. В основу визначення цих стандартів покладені як об'єктивні параметри (рівень розвитку економіки, наявні бюджетні обмеження), так і суб'єктивні чинники (очікування суспільства, рівень суспільно-політичної напруги в країні та ін.).

Держава спрямовує власні фінансові ресурси на реалізацію соціальної політики у різний спосіб та у розрізі багатьох напрямків, а саме:

- спрямування бюджетних ресурсів на реалізацію програм соціального захисту населення, які передбачають надання йому соціальних трансфертів у грошовій та натуральній формах (соціальні виплати при народженні дитини, по догляду за дитиною до 3-х років, допомога малозабезпеченим сім'ям, житлові субсидії, субсидовані права на безкоштовний проїзд у транспорті та ін.);

- спрямування бюджетних ресурсів на організацію надання населенню суспільних благ, які визначають якість життя і продукуються соціальною сферою (послуги освіти, охорони здоров'я, культурні блага);

- спрямування коштів системи соціального страхування на матеріальне забезпечення непрацездатних (пенсіонерів, осіб з інвалідністю), безробітних осіб та осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах і рівень життя яких нижче визначених стандартів;

- використання бюджетних ресурсів та фондів соціального страхування на формування фонду оплати праці зайнятих у публічному секторі економіки, грошового забезпечення військовослужбовців. Впродовж багатьох років кошти бюджету забезпечували формування близько 1/5 сукупних доходів населення в Україні, а з початком повномасштабної війни з росією, коли розміри грошового забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України були підвищені у кілька разів, роль бюджету як джерела формування трудових доходів населення суттєво зросла.

Зважаючи на предмет нашого наукового інтересу, звернемо більшу увагу на розкриття теоретичних засад використання бюджетних ресурсів для реалізації

соціальної політики. Перш за все, доцільно детально розкрити сутність поняття бюджетного забезпечення, що стане вихідною умовою для з'ясування його ролі у реалізації соціальної політики.

Оскільки бюджетні кошти є одним із різновидів фінансових ресурсів, вихідним поняттям для розуміння сутності бюджетного забезпечення є термін «фінансове забезпечення». У науковій літературі його характеризують з різних позицій – як складову фінансового механізму (один із фінансових методів), потік фінансових ресурсів, формування цільових фондів та ін. Кожен дослідник, подаючи своє визначення цього поняття, надає акценту конкретному виміру, через який розкривається сутність фінансового забезпечення. Для прикладу, С. Юрій та В. Федосов розглядають фінансове забезпечення як «формування цільових грошових фондів суб'єктів господарювання у достатньому розмірі та їх ефективне використання» [59, с. 94]. На думку О. Василика, це явище являє собою «процес формування фінансової бази для досягнення певних цілей» [6, с. 103]. Таким чином, у поданих визначеннях наголошується на фондовій формі існування фінансового забезпечення.

Частина вчених розглядають фінансове забезпечення з системних позицій. Зокрема, В. Опарін характеризує це поняття як «сукупність джерел та форм фінансування розвитку економічної і соціальної сфер суспільства» [43, с. 56]. З огляду на те, що формування набору джерел, форм та інструментів фінансування є цілеспрямованим процесом, який покликаний забезпечити досягнення певних цілей, то окремі науковці доповнюють складові фінансового забезпечення ще одним елементом, яким визначають напрями фінансування. Такий підхід до тлумачення фінансового забезпечення поділяють В. Горин [8, с. 99], П. Шевчук [61, с. 252-253] та інші вчені.

Фінансове забезпечення є узагальненим поняттям, адже воно стосується формування і використання усіх видів фінансових ресурсів різними суб'єктами фінансових відносин, а тому виходить за межі предмету нашого наукового інтересу. Об'єктом нашого наукового дослідження виступає не уся сукупність фінансових ресурсів, а тільки окрема їх частина, а саме ресурси державного та

місцевих бюджетів. Відповідно, приділимо увагу з'ясуванню сутності поняття бюджетного забезпечення.

Слід визначити, що звернення до наукової спадщини для вирішення цього завдання утруднене, оскільки у науковій літературі майже немає дефініцій бюджетного забезпечення, а головну увагу вчені приділяють похідному поняттю бюджетного фінансування. Фінансовий словник за редакцією А. Загородного, Г. Вознюка та Т. Смовженко розглядає це поняття як «форму централізованого виділення з бюджету фінансових ресурсів у вигляді безповоротного, безплатного надання коштів та інвестицій» [21, с. 47]. В інших наукових працях можна відшукати тлумачення бюджетного забезпечення як підсистеми бюджетного механізму або його методу, компоненти фінансового забезпечення, видатків бюджету на здійснення певних заходів. На наш погляд, при розкритті сутності бюджетного забезпечення соціальної політики раціональним є застосування системного підходу, відповідно до якого це поняття слід визначати як сукупність форм, інструментів та напрямів спрямування бюджетних ресурсів на реалізацію бюджетних програм, які складають зміст соціальної політики (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Компоненти бюджетного забезпечення соціальної політики

Джерело: побудовано автором самостійно

Оскільки джерелом бюджетного забезпечення соціальної політики є кошти бюджетів усіх рівнів, то вихідним компонентом, який визначає його специфіку, є форми бюджетного забезпечення. Під ними слід розуміти способи спрямування бюджетних ресурсів на реалізацію програм і заходів соціальної політики, які передбачені у бюджеті. Бюджетне забезпечення соціальної політики реалізується у розрізі кількох форм – кошторисного фінансування, бюджетних інвестування і кредитування, а також бюджетних трансфертів. Донедавна провідною формою серед форм бюджетного фінансування було кошторисне фінансування, завдяки якому забезпечувалось покриття витрат бюджетних установ, які продукують суспільні послуги у різних галузях соціальної сфери. Проте, із започаткуванням медичної реформи і провадженням заходів щодо зміцнення фінансової автономії бюджетних установ в інших галузях соціальної сфери позиції кошторисного фінансування поступово слабшають на користь бюджетних трансфертів. Вагома частина закладів соціальної сфери реорганізовані у некомерційні підприємств, які функціонують на засадах господарської та фінансової самостійності, однак отримують з бюджету трансферти на підтримання їхнього фінансового стану.

Отже, бюджетні трансферти поступово перетворюються у провідну форму бюджетного забезпечення соціальної політики, яка має найбільше значення при виконанні бюджетних програм вирівнювання доходів і надання матеріальної підтримки вразливим верствам населення у грошовій і натуральній формах. У бюджетній практиці використовують різні види бюджетних трансфертів, а саме: дотації або субвенції для суб'єктів господарювання, які продукують суспільно важливі блага або діяльність яких важлива з погляду реалізації цілей соціальної політики; прямі трансфери населенню у грошовій формі (соціальні виплати для малозабезпечених осіб, сімей з дітьми, житлові субсидії та ін.); натуральні трансферти (надання безкоштовних суспільних послуг, часткова компенсація вартості платних суспільних благ тощо). Зауважимо, що в процесі реформування вітчизняної економіки та, зокрема, публічного сектору, значення трансфертів у натуральній формі поступово знижується. Зокрема, внаслідок вдосконалення механізму надання житлових субсидій вони переведені у грошову форму, також

завдяки діджиталізації у багатьох громадах вирішено питання щодо низького рівня адресності соціальної допомоги у формі права на безкоштовний проїзд у громадському транспорті. Поряд з цим, на сьогодні призупинено надання значної частини соціальних пільг, які також населення отримувало у натуральній формі.

Бюджетні інвестиції як одна із форм бюджетного забезпечення соціальної політики полягають у спрямуванні бюджетних ресурсів на реалізацію проектів соціального розвитку, зокрема розбудову закладів соціальної сфери та інших установ соціальної інфраструктури. Зміцнення основних фондів закладів, які продукують суспільно важливі блага формує передумови для підвищення їхньої якості й доступності для населення. Бюджетні інвестиції можуть здійснюватись у різних формах, а саме через фінансування капітальних вкладень, придбання пайового капіталу, участь у проектному фінансуванні тощо. Слід зазначити, що в умовах війни в Україні бюджетне інвестування соціальної політики та інших напрямів діяльності держави практично призупинене, оскільки уряд змушений концентрувати наявні бюджетні ресурси на забезпеченні потреб оборони країни від зовнішнього агресора.

Практично не задіяною у бюджетному забезпеченні соціальної політики в Україні є така його форма, як бюджетне кредитування. Натомість, у практиці європейських країн надання кредитів за рахунок бюджетних ресурсів відіграє важливу роль у реалізації таких напрямів соціальної політики, як надання послуг освіти чи вирішення житлового питання. Країни ЄС поступово відмовляються від гарантування безкоштовності вищої освіти, натомість впроваджують кредити на її здобуття з пільговими умовами обслуговування і погашення. Разом з тим, заміна безкоштовної освіти на кредитування стимулює здобувачів до більш дисциплінованого навчання та мотивує їх до швидшого виходу на ринок праці, а держава має можливість сконцентрувати бюджетні ресурси на допомозі тим категоріям населення, які насправді її потребують. Більш активно кредитування як форма бюджетного забезпечення соціальної політики застосовується у сфері житлового будівництва, оскільки практики безкоштовного виділення житла для громадян у європейській практиці практично немає. Фінансовані за рахунок

бюджетних ресурсів програми іпотечного кредитування передбачають пільгові умови надання і повернення позик для того, щоб забезпечити охоплення цією формою підтримки якомога ширший контингент населення. Однак, платність та поворотність допомоги дає можливість стимулювати реципієнтів до ефективного використання цих коштів та активної життєвої позиції для погашення боргу.

Окрему увагу при розкритті бюджетного забезпечення соціальної політики слід приділити його напрямкам. Ефективність соціальної політики може бути забезпечена у тому випадку, якщо фінансування її заходів за рахунок бюджетних ресурсів буде узгоджуватись із пріоритетами соціального розвитку держави та чітким розумінням очікуваних результатів. Відповідно до основних компонент соціальної політики, її бюджетне забезпечення реалізується у розрізі наступних напрямків:

- участь бюджету у формуванні та регулюванні доходів населення, яка виявляється у таких аспектах: по-перше, виплата заробітних плат працівникам бюджетного сектору економіки (органи публічної влади, заклади соціальної сфери та ін.); по-друге, фінансування соціальних виплат у грошовій формі (соціальних допомог малозабезпеченим громадянам, сім'ям з дітьми, житлові субсидії та ін.), перерахування коштів до системи соціального страхування на виплату компенсацій та підвищень до пенсій, відшкодування витрат на надання натуральних трансфертів (забезпечення пільгового проїзду в транспорті, пільги з оплати інших послуг);

- фінансування за рахунок бюджету надання суспільно важливих послуг, доступність яких держава гарантує кожному громадянину. Бюджетні ресурси відіграють вагомую роль у постачанні населенню освітніх послуг, медичному обслуговуванні, задоволенні культурних потреб. Важливим моментом у цьому процесі є визначення раціонального обсягу гарантованого пакету цих послуг з урахуванням існуючих бюджетних обмежень та очікувань суспільства. У кожній країні обсяг гарантованих суспільних благ може відрізнятись, в Україні його визначення здійснюється на підставі положень Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [45]. Державні соціальні

стандарти у різних сферах життя (при формуванні доходів, надання послуг освіти, охорони здоров'я, культури та ін.) слугують орієнтиром для планування видатків бюджету на їхнє надання.

Висновки до розділу 1

Провідним трендом сучасного розвитку усіх сфер життєдіяльності людини є посилення умови до інтересів конкретного індивіда, створення умов для його розвитку, реалізації внутрішнього потенціалу. Серед механізмів реалізації цього стратегічного курсу є проведення на усіх рівнях публічної влади ефективної соціальної політики, яка передбачає широкий спектр заходів, спрямованих на усі верстви населення.

Соціальна політика виступає одним із провідних напрямів внутрішньої політики держави, який торкається інтересів практично усіх громадян країни. У практичній площині вона виявляється у реалізації заходів, покликаних вирішити найбільш гострі соціальні проблеми та протиріччя, згладити диспропорції у розподілі доходів, майновому становищі громадян, забезпечити умови для задоволення потреб усіх суспільних верств.

Узагальнення наукових підходів до тлумачення соціальної політики вказує на її багатоаспектний характер, який виявляється через її розгляд як: системи цінностей, ідей та наукових поглядів на вирішення найважливіших проблем розвитку суспільних відносин; як сфери наукових досліджень; як діяльності щодо узгодження інтересів та забезпечення потреб різних суспільних груп за допомогою відповідного інструментарію на основі визначених принципів. Третій підхід до тлумачення соціальної політики є найбільш практичним, він вказує на зв'язок між соціальною політикою та функціонуванням фінансових відносин. Головними напрямками соціальної політики є такі: політика формування і регулювання доходів населення; політика розвитку механізмів захисту майнових інтересів населення при настанні соціальних ризиків; політика

організації постачання суспільно важливих послуг, які визначають якість життя населення; політика розвитку соціальної інфраструктури.

Формування фінансових ресурсів для реалізації цілей соціальної політики відбувається за рахунок різних джерел, проте у більшості країн, незалежно від специфіки моделі їхньої економіки, першість серед них належить фінансовим ресурсам, які сконцентровані у централізованих грошових фондах держави.

Держава спрямовує власні фінансові ресурси на реалізацію соціальної політики у різний спосіб та у розрізі багатьох напрямків, а саме: спрямування бюджетних ресурсів на реалізацію програм соціального захисту населення, які передбачають надання йому соціальних трансфертів у грошовій та натуральній формах; спрямування бюджетних ресурсів на організацію надання населенню суспільних благ, які визначають якість життя; спрямування коштів системи соціального страхування на матеріальне забезпечення непрацездатних та інших категорій населення; використання бюджетних ресурсів та фондів соціального страхування на формування фонду оплати праці зайнятих у публічному секторі економіки, грошового забезпечення військовослужбовців.

Бюджетне забезпечення соціальної політики реалізується у розрізі кількох форм – кошторисного фінансування, бюджетних інвестування і кредитування, бюджетних трансфертів. Ефективність соціальної політики може бути забезпечена у тому випадку, якщо фінансування її заходів за рахунок бюджетних ресурсів буде узгоджуватись із пріоритетами соціального розвитку держави та чітким розумінням очікуваних результатів.

Розділ 2

ПРАКТИКА БЮДЖЕТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

2.1. Бюджетне забезпечення соціальної політики у сфері формування доходів населення

Оснoву матеріального добробуту людини визначають її доходи, а тому соціальна політика держави найперше виявляється через вплив органів влади на процеси формування особистих доходів громадян та їхній перерозподіл. Базові напрями соціальної політики держави щодо формування доходів громадян можуть бути визначені таким чином:

— регулювання процесів формування первинних доходів громадян через встановлення мінімального стандарту оплати праці, визначення правил найму робочої сили та її оплати, регулювання обов’язків та прав найманих працівників, оплату праці зайнятих у бюджетному секторі. Провідну роль у цьому напрямку соціальної політики відіграє встановлення базового стандарту оплати праці найманих працівників, який має значний вплив на показники диференціації доходів населення. Іноді держава може визначати граничний рівень зростання оплати праці для впливу на показники сукупного попиту та витрат виробництва, стримування інфляції. У країнах із значним рівнем централізації фінансових ресурсів та розвиненим механізмом надання суспільних благ держава відіграє важливу роль також у самому формуванні доходів населення, оплачуючи трудові зусилля зайнятих осіб у публічному секторі (працівників органів публічного управління, працівників соціальної сфери та ін.);

— перерозподіл особистих доходів населення через систему персонального оподаткування і трансфертів. Встановлення прогресії в оподаткуванні доходів населення дає можливість частково вирівняти диспропорції у розподілі первинних доходів, які громадяни отримують від найманої праці та інших форм економічної

активності. Поряд з цим, розвинена система соціальних трансфертів за рахунок бюджетних ресурсів дає можливість «підтягнути» доходи найменш забезпечених верств населення до рівня визначених державних стандартів. Завдяки цьому система соціальних трансфертів має не тільки економічне значення (оскільки корегує обсяги та структуру сукупного попиту), але й важлива у соціальному та безпековому аспектах (попереджує крайні форми бідності та злиднів, знижує гостроту соціальних проблем, стримує соціальні конфлікти, зумовлені недоліками ринкової моделі економіки);

– захист доходів громадян від знецінення за рахунок механізму індексації. Проводити індексацію доходів може як держава (передбачене законодавством щодо окремих видів доходів громадян), а також суб'єкти господарювання (якщо це визначене у колективних договорах). Відповідно до законодавства, механізм індексації задіюється у випадку, якщо темп інфляції перевищує 3% [46], а перегляду підлягають пенсії, розміри грошового забезпечення та деякі інші соціальні виплати. Джерелом фінансування підвищень у зв'язку із проведенням індексації виступають ті самі грошові фонди, з яких виплачуються відповідні види доходів. Зауважимо, що в умовах ринкової економіки механізм індексації виглядає дещо рудиментарно, адже основним інструментом регулювання рівня доходів є визначення державних соціальних стандартів доходу, зокрема рівня мінімальної заробітної плати.

Вплив бюджету на формування доходів населення залежить від багатьох чинників різного характеру дії та походження, найперше від рівня економічного розвитку країни та перерозподілу фінансових ресурсів через бюджетну систему; від моделі соціальної політики держави, що втілюється у параметрах соціальних зобов'язань, які органи публічної влади зобов'язуються забезпечити громадянам за рахунок централізованих фінансових ресурсів тощо. Важливо, щоб зростання доходів населення кореспондувало із темпами розвитку економіки, в іншому випадку воно перетворюється на вагомий деструктивний чинник, стимулюючи інфляційні процеси та провокуючи зростання бюджетного дефіциту. З іншого боку, соціальні бюджетні трансфerti є одним із ефективних інструментів для

згладжування показників майнової диференціації населення та приведення рівня доходів найменш забезпечених до певного державного стандарту. Зважаючи на це, проведення виваженої соціальної політики у сфері доходів населення здатне генерувати вагомий позитивний ефект для економіки та суспільного добробуту, але прорахунки у цій сфері можуть мати негативні наслідки.

Оцінювання динаміки сукупних доходів населення впродовж останніх років засвідчує їхню поступальну висхідну траєкторію. За період 2018-2022 рр. доходи населення збільшились на понад 2,0 трлн грн, або в 1,6 рази. Навіть у 2022 році, першому році повномасштабної війни з росією, темп зростання доходів населення склав понад 108,1% від рівня попереднього року. Всього за 2022 рік мешканці України отримали доходів на суму майже 5,3 трлн грн (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Доходи населення України у 2018-2022 рр., млрд грн

Показники	2018	2019	2020	2021	2022
Доходи населення, в тому числі:	3248,73	3744,06	4045,19	4863,52	5257,07
Заробітна плата	1529,37	1758,59	1832,29	2211,72	2750,81
Прибуток і змішаний дохід	572,07	678,22	740,33	964,85	692,86
Доходи від власності	91,16	117,00	104,99	107,24	58,93
Соціальні допомоги та інші поточні трансферти	1056,13	1190,25	1367,58	1579,71	1754,47
Нааявний дохід у розрахунку на одну особу, тис. грн/рік	58,44	69,14	74,69	90,04	н.д.

Джерело: складено за [44; 19]

Примітка: 1 – дані без урахування тимчасово окупованих територій України

Однак, якщо звернути на динаміку доходів населення у розрізі окремих їх складових, то можемо відмітити значну диференціацію, яку можна оцінювати неоднозначно. Зокрема, при загальному зростанні доходів населення в 1,6 рази за оцінюваний період, доходи у формі заробітної плати збільшились в 1,8 рази, соціальні трансферти – майже в 1,7 рази, натомість доходи у формі прибутку та змішаного доходу – всього в 1,2 рази, а від власності – скоротились на понад 1/3. Це свідчить про зростання ролі соціальних трансфертів та доходів від найманої праці як джерел формування ресурсів громадян і зниження ролі доходів від

власної економічної активності. При цьому, якщо щодо прибутку і змішаного доходу в довоєнний період спостерігались висхідна динаміка, а падіння обсягу цих доходів у 2022 році пояснюється впливом масштабної війни, то траєкторія доходи від власності не показують вираженої лінії зміни продовж усього періоду. Найвищі показники цих доходів населення спостерігались в 2019 році, а в 2022 році їхнє падіння склало майже 2 рази. Причини цього, на наше переконання, в різкому зниженні економічної активності та кількості операцій з майном в умовах невизначеності й катастрофічних ризиків державності України.

Майже незмінним впродовж усього досліджуваного періоду залишається частка соціальних трансфертів як джерела доходів населення, вона становить 32-34% від підсумку. Такий показник зумовлений об'єктивними та суб'єктивними причинами: з одного боку, зважаючи на демографічні тенденції та збільшення частки осіб похилого віку в складі населення України, а також високі показники інвалідизації мешканців країни, вагоме значення трансфертів у структурі доходів громадян є об'єктивним явищем; з іншого боку, в Україні продовжує домінувати патерналістських тип суспільного мислення, коли більшість населення очікує від держави найбільших зусиль у вирішенні їхніх матеріальних проблем, а значний обсяг безкоштовних бюджетних благ сприймається населенням як належне.

Провідну роль у формуванні доходів населення продовжує відігравати заробітна плата, що природньо. Разом з тим, питома вага цього виду доходів поки не досягла показників розвинених країн, вона з року в рік коливалась в межах 45-47%, тільки у 2022 році підвищилась до понад 52%. Це дає підстави говорити, що зарплата не виконує належним чином своєї функції відтворення робочої сили та домінуючого джерела доходу населення. Збільшення показника у 2022 році має більшою мірою вимушений характер, адже пов'язане із зростанням обсягу грошового забезпечення військових на фоні падіння доходів від майна та інших форм економічної активності.

Провідну роль у формуванні доходів у формі заробітної плати в умовах ринкової економіки відіграє приватний сектор. Разом з тим, чим вищий рівень централізації фінансових ресурсів у грошових фондах держави, і чи вищими є

соціальні зобов'язання публічної влади перед суспільством, тим більш вагомим є значення бюджету у формуванні трудових доходів громадян. Держава у будь-якій моделі економіки є найбільшим роботодавцем у країні, вона забезпечує роботою мільйони осіб, які працюють в органах публічної влади, закладах соціальної сфери державної та комунальної форм власності, в інших установах та організаціях, які отримують фінансування з бюджету.

Витрати бюджету на оплату праці впродовж останніх років демонструють стрімке зростання – якщо у 2019 році цей показник становив 323,5 млрд грн, то у 2023 році – понад 1,25 трлн грн. Таким чином, всього за п'ятиріччя зростання витрат бюджету на оплату праці зросло в 3,9 рази. Внаслідок цього частка оплати праці за рахунок бюджетних ресурсів в загальних обсягах нарахованої зарплати загалом в економіці підвищилась з 21-23% у 2019-2021 рр. до майже 1/2 від підсумку. Однак, якщо поглянути на причини цих змін, то бачимо тісний зв'язок з масштабною війною з росією. Оголошення загальної мобілізації, збільшення чисельності Збройних Сил України та значне підвищення виплат військовим зумовило збільшення витрат бюджету на їх грошове забезпечення. Тільки у 2022 році ці витрати зросло в 5,9 рази й сягнули 746,1 млрд грн. Це становить понад 71% від сукупних витрат на оплату праці за рахунок бюджетних ресурсів, тоді як у довоєнний період цей показник становив близько 29-30%. У 2023 році обсяг грошового забезпечення військових збільшився додатково на понад 0,2 трлн грн, тоді як обсяг фонду оплати праці в інших складових бюджетної сфери – тільки на 4,2 млрд грн (табл. 2.2).

Незважаючи на позитивну динаміку сукупного фонду оплати праці, у сфері формування доходів населення зберігаються негативні деформації, які тільки посилились з початком повномасштабної війни з росією. Ці деформації мають місце не тільки у приватному сегменті економіки, але навіть більшою мірою у бюджетній сфері. Характерними явищами сьогодення є знецінення вартості кваліфікованої праці, невиправдане заниження рівня зарплати працівників бюджетної сфери, формальність соціальних стандартів та соціального захисту

працюючих. До найбільш деструктивних диспропорцій щодо оплати праці у бюджетному секторі економіки доцільно зарахувати:

– не виправдано високі параметри диференціації оплати праці у розрізі галузей публічного сектору економіки. Зокрема, рівень зарплати в освіті, культурі, соціального забезпечення традиційно відстає від показників оплати праці в державному управлінні, впродовж тривалого часу ніяких передумов для виправлення ситуації не простежується. Більш того, з початком масштабної війни з росією держава змушена вживати заходів з обмеження витрат на оплату праці в бюджетній сфері для концентрації ресурсів на завданнях оборони від агресії. Відповідно, для працівників бюджетної сфери призупинено дію низки норм щодо надання доплат та надбавок до зарплат, значну частину вакантних посад в органах публічної влади ліквідовано, а обов'язки розподілені між рештою працівників. Незважаючи на те, що такі дії можна визначити як такі, що посилюють соціальну несправедливість в оплаті праці, вони є вимушеними з огляду на існуючі безпекові реалії;

Таблиця 2.2

**Фонд оплати праці, виплачений за рахунок бюджетних коштів
в Україні у 2019-2023 рр., млрд грн**

Показники	2019	2020	2021	2022	2023
Сукупний обсяг нарахованої заробітної плати по усіх видах діяльності	1529,37	1758,59	1832,29	2211,72	2750,81
Оплата праці за рахунок бюджетних коштів, в тому числі:	323,50	371,80	429,14	1046,54	1250,84
Заробітна плата працівників бюджетних установ	222,92	253,65	294,65	292,14	296,35
Грошове забезпечення військовослужбовців	100,58	118,15	125,72	746,09	946,33
Суддівська винагорода	–	–	8,76	8,32	8,16
Питома вага обсягів оплати праці за рахунок бюджетних коштів, %	21,2	21,1	23,4	47,3	45,5

Джерело: складено за [44; 19]

Примітка: 1 – дані без урахування тимчасово окупованих територій України

– девальвація вартості кваліфікованої праці. Хоча підготовка фахівців для більшості галузей соціальної сфери вимагає від людини значних інтелектуальних

зусиль та матеріальних витрат, рівень оплати праці у них залишається нижчим, ніж в інших сегментах економіки. Це знижує інтерес до працевлаштування у соціальній сфері та спричиняє відтік кваліфікованих кадрів. Кадровий «голод» ще більше посилюється з початком війни через еміграцію частини спеціалістів за межі країни. Відповідно, навіть у бюджетному секторі рівень заробітної плати не визначається кваліфікацією, мірою посадової відповідальності та складністю праці, а залежить від можливостей бюджету.

Важливим напрямом соціальної політики формування доходів населення є участь держави у вирівнюванні диференціації матеріального становища різних суспільних груп, забезпеченні добробуту вразливих верств населення. Для цього держава розвиває систему соціальних трансфертів за рахунок коштів бюджету. Ці трансферти об'єднують грошові виплати для окремих категорій громадян – малозабезпечених, багатодітних, людей з інвалідністю, пенсіонерів та ін. У 2021 році соціальні трансферти у грошовій формі, які отримало населення України, склали 992,1 млрд грн, або майже 2/3 від загального обсягу. Всього за період 2018-2021 рр. обсяг цих трансфертів збільшився в 1,6 рази, що перевищує темп зростання за усіма видами трансфертів (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Динаміка і структура соціальних трансфертів
в Україні у 2018-2022 рр., млрд грн**

Показники	2018	2019	2020	2021	2022
Соціальні трансферти, в т.ч.:	1056,13	1190,25	1367,58	1579,71	1754,47
у грошовій формі	609,94	751,54	901,00	992,13	н.д.
у натуральній формі	446,19	438,72	466,58	587,58	н.д.
Питома вага соціальних трансфертів у натуральній формі, %	42,2	36,9	34,1	37,2	

Джерело: складено за [44; 19]

Поряд з цим, вирізняють соціальні трансферти у натуральній формі, які об'єднують різні за своєю природою блага – з одного боку, це різноманітні соціальні пільги (право на безкоштовний проїзд у транспорті, пільги з оплати

комунальних послуг та інші), а також бюджетні блага, які продукує соціальна сфера. Зважаючи на те, що блага, які населенню надають галузі освіти, культури, медичної допомоги не передбачають оплати, то в офіційній статистиці вони відображаються як соціальні трансферти у натуральній формі. У 2021 році обсяг цих трансфертів, які отримало населення України, склав майже 0,59 трлн грн, що в 1,3 рази більше показників 2018 року. Отож, темпи збільшення натуральних трансфертів населенню вдвічі відстають від показників для грошових виплат. Частково це пояснюється проведенням реформ у системі соціальної допомоги, коли соціальні пільги та інші «непрозорі» соціальні трансферти були переведені у грошову форму, що дало можливість посилити контроль за адресністю їхнього надання.

Основу системи соціального захисту населення в будь-якій країні складає пенсійна система, яка може функціонувати на різних засадах. В Україні вона функціонує на страхових принципах із фінансовою допомогою з боку бюджету. Зважаючи на це, кошти бюджетів усіх рівнів займають друге місце після коштів системи пенсійного страхування за важливістю серед джерел фінансування грошових соціальних трансфертів. У 2023 році обсяг бюджетних ресурсів, які були спрямовані на надання соціальних трансфертів населенню склав понад 551,8 млрд грн, що на 31,4 млрд грн перевищує значення попереднього року. Проте, у перший рік повномасштабної війни видатки бюджету на надання цих трансфертів зросли відразу в 1,5 рази, до 520,4 млрд грн. Така ситуація була зумовлена необхідністю матеріальної підтримки людей, які постраждали від повномасштабної агресії з боку росії, зокрема внутрішньо переміщених осіб, людей, які втратили житло, зазнали поранень та ін. Держава впровадила кілька програм допомоги постраждалим від воєнних дій, які й зумовили збільшення видатків бюджету за напрямком «Інші соціальні виплати» (277,4 млрд грн, або в 1,9 рази більше, ніж у попередньому році).

Збільшення потреби у коштах на фінансування програм соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам та іншим категоріям населення, яке зазнало втрат від війни, призвело до ситуації, коли ці виплати у 2022 році перевищили

витрати бюджету на пенсійне забезпечення. Соціальні трансферти з бюджету на пенсії та соціальну допомогу об'єднують трансферти з державного бюджету до Пенсійного фонду України на фінансування надбавок та підвищень до основного розміру пенсії, які призначені за законодавством про соціальне забезпечення, а також фінансову допомогу пенсійній системі для досягнення збалансованості її доходів та видатків. У 2022 році видатки бюджету за цим напрямом соціальної політики склали 234,3 млрд грн, у 2023 році збільшились до 275,1 млрд грн. Натомість, через скасування частини виплат для ВПО, а також виїзд частини постраждалих осіб за межі країни, витрати за напрямом «Інші соціальні виплати» у 2023 році зменшились (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Соціальні поточні трансферти за рахунок бюджетних коштів
в Україні у 2019-2023 рр., млрд грн**

Показники	2019	2020	2021	2022	2023
Загальний обсяг соціальної допомоги та інших поточних трансфертів населенню	1190,25	1367,58	1579,71	1754,47	н.д.
Соціальні трансферти за рахунок бюджетних коштів, в т.ч.:	312,34	332,79	354,95	520,40	551,81
<i>Пенсії та соціальна допомога</i>	182,93	203,53	202,38	234,31	275,07
<i>Стипендії</i>	5,13	5,40	5,93	8,72	8,32
<i>Інші соціальні виплати</i>	124,28	123,86	146,64	277,38	267,69
Частка соціальної допомоги та інших поточних трансфертів за рахунок бюджетних коштів у загальних обсягах, %	26,2	24,3	22,5	29,7	

Джерело: складено за [44; 19]

Оцінювання тенденцій формування доходів населення та участі у цих процесах держави засвідчило, що з початком повномасштабної війни з росією роль бюджету у забезпеченні матеріальної складової добробуту суспільства значно зросла. Це виявляється у підвищенні питомої ваги трудових доходів, які виплачені за рахунок бюджетних коштів у сукупному фонді оплати праці (в основному через збільшення грошового забезпечення військових), а також у збільшенні ролі бюджетних ресурсів у забезпеченні соціальних виплат та інших трансфертів для населення. Подальші тенденції участі бюджетних ресурсів у

формуванні доходів громадян будуть визначатись фінансовими можливостями уряду щодо акумулювання доходів до бюджетів усіх рівнів.

2.2. Тенденції бюджетного забезпечення культурно-просвітницьких та медичних послуг

В умовах глобалізації, проникнення інформаційних технологій у всі сфери суспільного життя, посилення уваги до професій, що потребують нестандартних підходів до вирішення завдань та креативного мислення зростає значення такого напрям соціальної політики, як гуманітарний розвиток. На відміну від соціальної політики формування доходів населення, яка значною мірою має реабілітаційний характер (виправляє недоліки ринкових розподільних процесів), політика щодо зміцнення інтелектуального рівня громадян, збереження та примноження його фізичного, ментального здоров'я, розвитку культури та духовності має не тільки вагоме соціальне значення, але й раціональне з економічних мотивів. Завдяки проведенню активної соціальної політики у гуманітарній сфері держава може стимулювати громадян до залучення їх інтелектуального, творчого та фізичного потенціалу до економічного обороту, що прискорює економічне зростання.

Серед усіх складових соціальної сфери, що продукує суспільно важливі послуги, які визначають якість життя людини, найбільший потенціал закладений в освіті. У цивілізованому світі політика держави у галузі освіти передбачає, що початкова та загальна освіта мають бути доступними для усіх верств населення і фінансуватись за рахунок коштів бюджету, але держава має створити умови для доступу громадян до послуг професійної і вищої освіти. Вони дають можливість людині отримати певні знання і навички, завдяки яким вона зможе включитись в економічні відносини й забезпечувати свій особистий добробут.

Вкладання коштів в освіту має позитивний ефект не тільки з точки зору інтересів конкретного індивіда, воно стає важливим чинником стимулювання загального зростання економіки. На думку М. Скрипченка, вкладання коштів у

розвиток людини в сучасних умовах є більш раціональним, ніж в матеріальні активи, адже здатне принести значно вагомішу віддачу. Інвестиції в людину, на думку М. Скрипченка, передбачають здійснення витрат на здобуття освіти та кваліфікації, збереження і відновлення здоров'я, отримання навиків комунікації та інше [38]. Особливістю вкладання коштів в розвиток людини є те, що об'єкт інвестування (людина) відіграє активну роль у цьому процесі. Вона й отримує найбільшу віддачу від вкладень у гуманітарний розвиток у вигляді розширення можливостей щодо участі в економічних відносинах, перспектив кар'єрного зростання та підвищення особистого добробуту. Отож, інвестиції в освіту мають кумулятивний позитивний ефект: для держави він полягає у стимулюванні росту економіки, зниженні гостроти соціальних проблем; для індивіда – у розширенні його можливостей для самореалізації та отримання додаткових доходів.

Хоча в Україні створено правову базу для розвитку приватного сегменту освіти, він отримав найбільше значення у царині професійної та вищої освіти, а в дошкільній та загальній середній освіті приватні заклади не мають вагомого значення у наданні освітніх послуг. Причини цього – в історичних традиціях розвитку освіти, яка впродовж десятиліть забезпечувалась за рахунок коштів бюджету, а також очікуваннях суспільства, яке розглядає розвиток освіти як сферу відповідальності держави. Разом з тим, в сучасний період в усіх напрямках освіти спостерігається ситуація, коли споживачі освітніх послуг частину витрат на їхнє надання покривають за рахунок власних коштів (навіть у дошкільних закладах чи загальних середніх школах батьки оплачують проведення ремонтів, придбання обладнання, а також підручників та інших навчальних матеріалів).

Якщо звернути увагу на власне обсяги бюджетних ресурсів, які надходять на потреби освіти з бюджетів усіх рівнів, то вони у довоєнний період показували стійке зростання. У 2021 році видатки бюджетів на освіту досягли найвищого значення на рівні 312,9 млрд грн, однак повномасштабна війна переломила цю тенденцію, змусивши органи публічного управління переорієнтувати частину освітніх витрат на оборонні потреби. Відтак у 2022 році фінансування освіти з бюджетів усіх рівнів зменшилось майже на 22,2 млрд грн, воно спостерігалось

майже за усіма напрямками надання освітніх послуг. У 2023 році відбулось певне відновлення позитивної траєкторії видатків на освіту, однак вони не досягли довоснних значень (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Видатки Зведеного бюджету України на освіту
(у розрізі напрямів освітніх послуг) у 2019-2023 рр., млрд грн**

Показники	2019	2020	2021	2022	2023
Видатки на освіту, в тому числі:	238,76	252,28	312,91	290,76	308,64
Дошкільна освіта	36,04	37,56	48,60	40,71	45,28
Загальна середня освіта	115,28	122,44	149,99	145,30	150,26
Професійно-технічна освіта	10,82	11,52	14,18	15,50	16,22
Вища освіта	51,36	53,40	64,84	60,74	61,44
Позашкільна освіта	10,46	11,34	14,07	12,95	13,60
Інші напрями освіти	14,80	16,02	21,23	15,56	21,84

Джерело: складено за [44]

Близько половини сукупних обсягів бюджетного фінансування освіти в Україні припадає на загальну середню освіту. Видатки на неї за період 2019-2023 рр. збільшились в 1,3 рази й сягнули 150,3 млрд грн. Відповідно до моделі міжбюджетних відносин, яка впроваджена в Україні, з державного бюджету за рахунок освітньої субвенції покривають потребу у коштах на оплату праці педагогічного персоналу закладів середньої освіти, а витрати на утримання й забезпечення діяльності цих установ здійснюють місцеві бюджети. Початкова освіта в повному обсязі фінансується з місцевих бюджетів, видатки на неї у 2023 році становили майже 45,3 млрд грн.

Третину видатків на освіту з бюджетів усіх рівнів спрямовують на послуги професійної та вищої освіти. Сумарно на ці напрямки освітніх послуг з бюджетів усіх рівнів спрямовано у 2023 році 77,6 млрд грн, в тому числі на вищу освіту – 61,4 млрд грн. Зважаючи на затребуваність економікою робітничих професій, в останні роки обсяги бюджетного фінансування професійної освіти зростають значно сильніше, ніж за іншими напрямками освітніх послуг. За період 2019-2023 рр. вони збільшились в 1,5 рази. Разом з тим, багаторічне нехтування з боку держави потреб професійної освіти є причиною того, що навіть певне зростання

видатків не виправило негативної ситуації в цій складовій освітньої системи, яка поки не спроможна забезпечити надання конкурентних послуг з підготовки фахівців для економіки. Професійна освіта відчуває значний дефіцит кадрів та нового обладнання для якісного навчання.

Для ефективності бюджетного фінансування освіти характерні суперечливі показники: з одного боку, мешканці країни практично однотайно визначають нестачу коштів для здобуття будь-якої професійної освіти як ознаку бідності та позбавлення (депривацій), але відчувають себе бідними за такою ознакою всього близько 5-6% громадян; з іншого боку, громадяни негативно оцінюють зв'язок між рівнем освіти та перспективами працевлаштування і поліпшення добробуту, оскільки деформації на ринку праці зумовлюють ситуацію, коли здобуття освіти не гарантує збільшення особистих доходів чи отримання більш оплачуваної роботи. Негативно оцінювати свої можливості здобути професійну освіту більш схильні підлітки, що певною мірою зумовлене їх завищеними очікуваннями та юнацьким максималізмом. Натомість населення більш старшого віку доволі однотайне у позитивному оцінюванні можливості здобути професійну освіту в Україні [50]. Разом з тим, відкритими залишаються питання щодо якості послуг професійної освіти, а також збільшення масштабів супутніх витрат на купівлю навчальних матеріалів, оплату додаткових занять тощо.

Важливим напрямом соціальної політики держави, який в останні роки зазнає радикальних реформ є охорона здоров'я. В цивілізованому світі охорона здоров'я визнається серед основних та незмінних соціальних цінностей, адже здоров'я та гарне самопочуття людини є тими благами, які не можуть бути нічим іншим компенсовані. Турбота про здоров'я, профілактику захворюваності має вагомий економічний ефект, адже попереджує втрати робочого часу, внаслідок чого підвищуються темпи економічного розвитку. Через вагоме соціальне та економічне значення охорони здоров'я держава в більшості країн з ринковою економікою бере активну участь у її фінансуванні. Найбільше значення бюджет як джерело покриття потреб охорони здоров'я відіграє у країнах з бюджетною моделлю фінансування галузі, до яких належить також Україна.

З часів планової економіки в Україні зберіглась розвинена мережа закладів охорони здоров'я, однак в країні створені можливості для розвитку приватного сегменту надання медичних послуг. В сучасних умовах найбільше значення приватні медичні установи мають у сфері діагностики, окремих видів медичних послуг (стоматологія, пластична хірургія та ін.), натомість у наданні первинних та спеціалізованих медичних послуг продовжують домінувати заклади, засновані органами публічної влади. Разом з тим, зі зміною моделі фінансування охорони здоров'я створені передумови для швидкого посилення ролі приватних закладів охорони здоров'я у наданні відповідних послуг для населення. Відповідно до цієї моделі, держава оплачує не утримання закладів охорони здоров'я, а обсяг наданих медичних послуг, не залежно від статусу та форми власності надавача. Наразі така система фінансування впроваджена на рівні первинної медичної допомоги, де угоди про надання медичних послуг можуть укладати як лікарі державних та комунальних закладів, так і медики приватної практики. У царині спеціалізованої медичної допомоги така схема відкладена на певний період, що пояснюється впливом війни.

Впродовж останніх років показники бюджетного фінансування охорони здоров'я характеризуються поступальним зростанням, однак у розрізі років їхні темпи зміни значно різняться. Зокрема, найвищий приріст видатків бюджетів на охорону здоров'я спостерігався у 2020 році, коли вони зросли майже в 1,4 рази до 175,8 млрд грн. Головною причиною такого зростання стало поширення на Україну епідемії коронавірусу, що перетворило охорону здоров'я на головний пріоритет бюджетної політики уряду. У наступні роки охорона здоров'я також демонструвала зростання обсягів бюджетного фінансування, однак темпи його були значно нижчими. У 2023 році приріст фінансування галузі був мінімальний, що пояснюється необхідністю першочергового покриття оборонних потреб та проблемами із залученням ресурсів від міжнародних донорів (табл. 2.6).

Більш помітними є зміни в структурі бюджетного фінансування охорони здоров'я у розрізі основних напрямів надання медичних послуг. Вони зумовлені проведенням медичної реформи в Україні та зміною підходів до фінансування

медичних послуг. Зокрема, створення Національної служби здоров'я України та закріплення за нею повноважень щодо оплати медичних послуг стало причиною зменшення обсягів видатків за напрямами поліклінічної та швидкої допомоги, а також на забезпечення діяльності лікарень і санаторно-курортних закладів. У 2023 році порівняно з 2019 роком зменшення видатків на поліклініки та заклади швидкої медичної допомоги склало 2,3 рази, на лікарні та санаторно-курортні заклади – в 2,9 рази. Однак, таке зменшення фінансування є формальним, адже відповідні видатки на оплату медичних послуг переведені до підрозділу «Інша діяльність у сфері охорони здоров'я», де відображені кошти, які надходять до НСЗУ, а також на ряд інших цільових програм в охороні здоров'я. Видатки бюджетів за цим напрямом фінансування охорони здоров'я у зв'язку зі зміною моделі фінансування медичних послуг зросли у 2020 році у 3,3 рази, у 2021 році – додатково в 1,3 рази. В подальшому зміни в обсягах бюджетних видатків на охорону здоров'я були менш динамічними.

Таблиця 2.6

**Видатки на охорону здоров'я з бюджетів усіх рівнів
в Україні у 2019-2023 рр., млрд грн**

Показники	2019	2020	2021	2022	2023
Видатки на охорону здоров'я, в тому числі:	128,38	175,79	203,61	215,28	217,42
Поліклініки та амбулаторії, швидка та невідкладна допомога	15,91	8,14	5,67	5,65	6,87
Лікарні та санаторно-курортні заклади, в т.ч.:	72,22	38,57	28,80	28,64	33,15
<i>Лікарні загального профілю</i>	46,23	22,89	11,97	12,68	15,62
<i>Спеціалізовані лікарні</i>	21,04	13,04	14,73	14,15	15,83
Санітарно-профілактичні та протиепідемічні заходи і заклади	1,88	4,43	7,57	11,75	13,15
Інша діяльність у сфері охорони здоров'я	37,86	124,06	160,69	168,24	163,32
Інші видатки на охорону здоров'я	0,51	0,59	0,88	1,00	0,93

Джерело: складено за [44]

Іншою примітною тенденцією фінансування галузі охорони здоров'я у 2019-2023 рр. стало стрімке зростання видатків на санітарно-профілактичні та

протиепідемічні заклади і заходи. Впродовж першої половини 2010-х років ці видатки поступово скорочувались, що стало наслідком кампанії з дискредитації щеплень і профілактики захворювань. З метою дерегуляції та зниження корупції у царині санітарного контролю в Україні було ліквідовано санепідемстанції, а також звужено повноваження інших контролюючих органів, фінансування яких займало основну частину видатків за напрямом санітарно-профілактичних та протиепідемічних закладів. Однак, зростання захворюваності на хвороби, які вважались уже подоланими, а також перетворення України на одним із центрів поширення коронавірусу призвели до зміни ставлення до профілактики хвороб і фінансування протиепідемічних заходів. Тільки у 2020 році, коли Україна стала одним із європейських лідерів за захворюваністю на коронавірус, видатки на профілактику та протиепідемічні заходи зросли в 2,4 рази, а загалом за 2019-2023 рр. – майже у 7 разів. Це дало можливість зупинити поширення небезпечних епідемій й забезпечити ефективну протидію цим ризикам.

Незважаючи на збільшення обсягів фінансування охорони здоров'я і зміну підходів до відшкодування вартості медичних послуг, галузь дотепер відчуває значний дефіцит фінансових ресурсів для медичного обслуговування належної якості й доступності. До основних причин такої ситуації у науковому середовищі зараховують стримування реформи мережі закладів охорони здоров'я, для яких характерні надмірні основні фонди та кадровий склад. За оцінками експертів зі сфери охорони здоров'я, в Україні рівень забезпеченості закладів охорони здоров'я ліжковим фондом на третину перевищує показники розвинених країн, а забезпеченість лікарськими посадами – у 2,5 рази (4,8 осіб на 1 тис. населення в Україні проти 1,8-1,9 лікарів на 1 тис. мешканців у розвинених країнах ЄС). Внаслідок цього для медичних закладів притаманна деформована структура витрат, у складі яких надмірне зміщення на користь поточних витрат (оплата праці, соціальні внески, комунальні послуги та ін.), а видатків інвестиційного спрямування недостатньо. В період війни ця проблема ще більше поглибилась, адже практично усі інвестиційні програми на сьогодні згорнуті, фінансуються лише «захищені» статті видатків.

За оцінками науковців, наявного фінансування недостатньо не лише для реалізації проектів розвитку закладів охорони здоров'я, але й для належної організації лікувального процесу, купівлі медикаментів та медичних препаратів. «Тому загального поширення набула практика покриття витрат на оплату вартості ліків та проведення лікувальних процедур за рахунок самого населення» [11, с. 30], а єдиним реальним джерелом коштів для оновлення обладнання та інших цілей розвитку є ресурси донорів, залучені за грантовими програмами від благодійних фондів чи інших структур. Вагома частина медичних послуг на даний час не входить до гарантованого державою пакету медичних гарантій, а тому населення змушене їх оплачувати самотійно. Відповідно, кошти населення за оплату медичних послуг, купівлю ліків та покриття інших витрат, пов'язаних із отриманням медичного обслуговування, складають близько половини усього обсягу фінансування охорони здоров'я.

Окремим напрямком соціальної політики, значення якого особливо чітко виявилось з початком російської агресії є культура. На переконання науковців, недостатня увага з боку держави до проведення україноцентричної культурної політики, формування національного культурного простору стала причиною роз'єднаності українського суспільства, зростання сепаратизму та зрадництва, а в подальшому – іноземної інтервенції та повномасштабної війни проти України. Однак, активна культурна політика вимагає значних фінансових ресурсів для реалізації культурних проектів, пропагування національних цінностей, надання культурних благ для різних прошарків суспільства.

Зважаючи на виняткове безпекове та соціальне значення культури, її роль у цивілізаційному розвитку суспільства держава не може залишити цю галузь соціальної сфери саму на себе і усунутись від забезпечення її функціонування. Більш того, з часів планової економіки в Україні функціонує розвинена мережа закладів культури, які забезпечують продукування культурних благ для різних суспільних верств. На потреби галузі культури та інших складових духовно-культурного розвитку суспільства з бюджетів усіх рівнів у 2023 році виділено 38,5 млрд грн, що в 1,2 рази більше значень 2019 року. Понад половину від цих

обсягів було спрямовано на потреби різних напрямів культури та мистецтва. Однак, як свідчать дані табл. 2.7, цей напрямок гуманітарного розвитку на даний час не розглядається як пріоритетний, оскільки за останнє п'ятиріччя зростання бюджетних видатків на нього мінімальне. Натомість, фінансування засобів масової інформації за цей час збільшилось в 2,3 рази, фізичної культури і спорту – в 1,3 рази.

Таблиця 2.7

**Видатки бюджетів усіх рівнів на духовний та культурний розвиток
в Україні у 2019-2023 рр., млрд грн**

Показники	2019	2020	2021	2022	2023
Видатки на культурний і фізичний розвиток, в т.ч.:	31,55	31,71	43,36	33,64	38,47
Фізична культура і спорт	9,70	9,40	15,18	11,20	12,64
Культура і мистецтво	19,64	19,34	23,94	18,93	21,22
в т.ч. кінематографія	0,58	0,62	0,77	0,10	0,16
Засоби масової інформації	2,07	2,85	4,11	3,34	4,54
Інші напрями видатків	0,14	0,12	0,13	0,17	0,07

Джерело: складено за [44]

Узагальнення тенденцій бюджетного фінансування суспільних послуг, які надають заклади соціальної сфери дає підстави стверджувати, що в сучасний період вони визначаються наслідками повномасштабної війни проти України. Це призвело до зменшення в перший рік війни видатків бюджетів на охорону здоров'я, освіту чи культуру та повільного їх відновлення у наступному році, зміни структури видатків зі зміщенням у бік покриття поточних витрат, відмови від реалізації проектів розвитку в соціальній сфері. Вагомий вплив на процеси трансформації бюджетного фінансування соціальної сфери справляють реформи в охороні здоров'я та освіті, започатковані у довоєнний період.

Висновки до розділу 2

Соціальна політика держави найперше виявляється через вплив органів влади на процеси формування особистих доходів громадян та їхній перерозподіл.

Оцінювання динаміки сукупних доходів населення впродовж останніх років засвідчує їхню поступальну висхідну траєкторію. За період 2018-2022 рр. доходи населення збільшились на понад 2,0 трлн грн, або в 1,6 рази, однак їхня динаміка у розрізі окремих складових неоднозначна і свідчить про зниження ролі доходів від власної економічної активності. Провідну роль у формуванні доходів населення продовжує відігравати заробітна плата. Витрати бюджету на оплату праці впродовж останніх років демонструють стрімке зростання – у 3,9 рази за п'ятиріччя до рівня 1,25 трлн грн у 2023 році. Такі зміни пов'язані із початком війни в Україні, оскільки тільки у 2022 році витрати на грошове забезпечення військових зросли в 5,9 рази, у 2023 році додатково на 0,2 трлн грн. Відповідно, частка оплати праці за рахунок бюджетних ресурсів в обсягах нарахованої зарплати загалом в економіці на сьогодні складає близько 50%.

Важливим напрямом соціальної політики формування доходів населення є участь держави у вирівнюванні диференціації матеріального становища різних суспільних груп через систему соціальних трансфертів. У 2021 році соціальні трансферти у грошовій формі населенню України склали 992,1 млрд грн, або майже 2/3 від загального обсягу. За період 2018-2021 рр. обсяг цих трансфертів збільшився в 1,6 рази. Натомість, темпи збільшення натуральних трансфертів населенню вдвічі відстають від показників для грошових виплат. Частково це пояснюється проведенням реформ у системі соціальної допомоги, коли соціальні пільги та інші «непрозорі» соціальні трансферти були переведені у грошову форму, що дало можливість посилити контроль за адресністю їхнього надання.

Серед усіх складових соціальної сфери, що продукує суспільно важливі послуги, які визначають якість життя людини, найбільший потенціал закладений в освіті. Обсяги бюджетних ресурсів, які надходять на потреби освіти з бюджетів усіх рівнів у довоєнний період показували стійке зростання. У 2021 році видатки бюджетів на освіту досягли найвищого значення на рівні 312,9 млрд грн, однак повномасштабна війна переломила цю тенденцію, у 2022 році фінансування освіти з бюджетів зменшилось майже на 22,2 млрд грн, воно спостерігалось майже за усіма напрямками надання освітніх послуг.

Впродовж останніх років показники бюджетного фінансування охорони здоров'я характеризуються поступальним зростанням, однак у розрізі років їхні темпи зміни значно різняться. Зокрема, найвищий приріст видатків бюджетів на охорону здоров'я спостерігався у 2020 році, коли вони зросли майже в 1,4 рази до 175,8 млрд грн. Головною причиною такого зростання стало поширення на Україну епідемії коронавірусу, що перетворило охорону здоров'я на головний пріоритет бюджетної політики уряду. У наступні роки охорона здоров'я також демонструвала зростання обсягів бюджетного фінансування, однак темпи його були значно нижчими. У 2023 році приріст фінансування галузі був мінімальний.

Окремим напрямком соціальної політики, значення якого особливо чітко виявилось з початком російської агресії є культура. Недостатня увага з боку держави до проведення україноцентричної культурної політики стала причиною роз'єднаності українського суспільства, зростання сепаратизму та зрадництва, а в подальшому – іноземної інтервенції та повномасштабної війни проти України. На потреби галузі культури та інших складових духовно-культурного розвитку суспільства з бюджетів усіх рівнів у 2023 році виділено 38,5 млрд грн, що в 1,2 рази більше значень 2019 року.

Розділ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

3.1. Зарубіжний досвід бюджетного забезпечення соціальної політики та перспективи його впровадження в Україні

В умовах безпрецедентних викликів українській державності проведення реформ у сфері бюджетного забезпечення соціальної політики задля посилення її ефективності є вимогою сьогодення. Поряд із вітчизняними напрацюваннями, корисним для реалізації цього завдання є також вивчення досвіду інших країн щодо організації фінансування найважливіших суспільних благ, участі держави у формуванні й регулюванні доходів населення. Це дасть наукове підґрунтя для вироблення раціональних рішень щодо вдосконалення механізмів та підходів до бюджетного забезпечення соціальної політики держави в Україні.

Незважаючи на різноманіття моделей соціальної політики щодо впливу держави на процеси формування й регулювання особистих доходів громадян, в цілому для системи соціальних трансфертів у країнах Європи характерні ряд спільних рис, а саме:

- значна увага до застосування інструментів активної політики соціального захисту, тобто таких, що орієнтовані на стимулювання громадян до активної життєвої позиції, вирішення їхніх матеріальних проблем за рахунок включення їх до економічних відносин, реалізації господарського потенціалу;
- спрощення процедурних моментів функціонування системи соціальних трансфертів, чіткі та зрозумілі правила призначення соціальних виплат; високий рівень транспарентності системи соціального захисту, залучення до цієї сфери інституцій громадянського суспільства;

- посилення вимог до розроблення програм соціальних трансфертів, які повинні мати реальні джерела фінансування, належне організаційне забезпечення та чітко визначати показники результативності їхнього виконання;

- раціоналізація соціальної підтримки у розрізі грошових та натуральних форм її надання, комбінування категоріальних та адресних трансфертів. Основну роль у цьому процесі відіграє експертиза соціальних програм з точки зору їхньої економічної та соціальної доцільності, дієвості впливу на показники суспільного добробуту.

Значення соціальних трансфертів у формуванні доходів населення значно відрізняється у розрізі окремих країн. Це залежить від обраної державою моделі соціальної політики. Наприклад, найвище значення соціальні трансферти мають у країнах Скандинавії (Швеція, Данія, Норвегія), де вони формують близько 40% сукупних доходів населення, з них понад половину припадає на трансферти, які мають адресний характер. У країнах континентальної Європи (Франція, Австрія, Німеччина) значення соціальних трансфертів дещо нижче (35-36%), а їх основну частину складають виплати за пенсійним і медичним страхуванням. Натомість, у країнах півдня Європи (Іспанія, Італія, Греція) частка соціальних трансфертів у доходах населення порівняно нижча, в них домінують виплати за пенсійним забезпеченням.

Джерелами фінансового забезпечення програм соціальних трансфертів у країнах Європи є переважно ресурси системи соціального страхування, однак помітну роль серед них відіграють також бюджетні ресурси та кошти приватних структур (благодійних фондів, корпорацій та приватних меценатів), благодійні пожертви громадян. Провідну роль бюджетні ресурси відіграють у наданні тих видів соціальних трансфертів, які спрямовані на вирівнювання доходів та захист від бідності (виплати сім'ям з дітьми, малозабезпеченим та ін.).

Обсяги фінансування з бюджету соціальних трансфертів сім'ям з дітьми в першу чергу залежать від того, наслідки велику увагу приділяє уряд політиці стимулювання народжуваності та поліпшення демографічної ситуації, ступенем охоплення сімей з дітьми різними видами виплат та ін. В середньому країни

Європи витрачають на соціальні трансферти сім'ям з дітьми близько 2,3% ВВП, проте в багатьох країнах цей показник дещо вищий (Франція, Великобританія, Ірландія, Швеція та ін.). Основне значення серед соціальних трансфертів сім'ям з дітьми відіграють грошові виплати – при народженні дитини, на утримання неповнолітніх дітей та інші. Крім цього, у європейській практиці значного поширення набули також соціальні пільги для таких категорій населення, а саме безкоштовне медичне обслуговування чи надання важливих соціальних послуг (допомога по господарству, догляд за дітьми, надання тимчасового житла). На такі послуги, а також податкові пільги для сімей з дітьми припадає близько 40% сукупних витрат бюджету на соціальні трансферти цій категорії населення, але у розрізі країн цей показник суттєво диференціює. Найвище значення грошових трансфертів характерне для нових членів ЄС (Естонії, Словаччини, Польщі), де вони складають до 80-85% від сукупного обсягу.

Кожна із форм надання соціальних трансфертів має свої позитивні риси і недоліки. Широке впровадження грошових трансфертів у європейській практиці пояснюється тим, що вони є гнучким інструментом соціальної політики, адже дають можливість маневрувати обсягами бюджетного фінансування цих виплат відповідно до наявного ресурсу бюджету. Грошові форми виплат також більш прийнятні з точки зору протидії проява корупції та розкрадання коштів бюджету. Для прикладу, наведемо досвід України щодо впровадження так званого «пакету малюка», з яким пов'язані непоодинокі підозри щодо завищення його вартості чи корупційних дій при формуванні вмісту. Відтак, грошові трансферти більш прийнятні з точки зору оцінювання ефективності соціального захисту. Вони дають можливість забезпечити реципієнтам гарантований дохід відповідно до визначених соціальних стандартів доходу, а адресність забезпечують процедури перевірки нужденності заявника.

Проте, ключовим недоліком грошових виплат є те, що складно перевірити цільове використання цих коштів, а також вони провокують утриманські настрої в суспільстві. Грошова форма соціальних трансфертів також мотивує осіб, які не мають реального права на отримання допомоги від держави, прикласти зусиль

для її отримання. У випадку надання трансфертів у натуральній формі (у вигляді соціальних послуг, продуктових талонів та ін.) вони б не мали інтересу до їх отримання через снобізм чи ймовірність осуду і висміювання з боку оточення. Саме з огляду на ці причини, які знижують адресність соціальних трансфертів, у країнах Європи в сучасний період триває процес поступової переорієнтації на надання соціальної підтримки сім'ям з дітьми переважно у натуральній формі. Найбільше знизилось значення грошових виплат цим категоріям населення у Великобританії, Іспанії, Нідерландах. Натомість, підвищується роль податкових пільг як форми квазібюджетного фінансування соціальних трансфертів для сімей з дітьми.

Звертаючись до зарубіжного досвіду фінансування соціальної політики, не менш важливо оцінити практику участі бюджету у наданні суспільних послуг. З огляду на те, що у різних країнах спостерігаються радикальні відмінності щодо фінансового забезпечення освіти, охорони здоров'я та культури, узагальнення панєвропейських підходів до бюджетного забезпечення соціальної політики є практично неможливим. Тому сфокусуємо увагу на вивченні досвіду зарубіжних країн щодо фінансування окремих складових соціальної сфери.

Зважаючи на виняткове значення, яке має освіта в сучасному суспільстві, практично у всіх країнах держава бере активну участь у її забезпеченні. Подібно до нашої країни, держава бере на себе зобов'язання щодо гарантування доступу до початкової та загальної освіти для усіх громадян, фінансову основу чого формують бюджетні ресурси. У США понад 90% дітей відвідують школи, які засновані органами публічної влади і фінансуються з бюджету. Між тим, у сфері шкільної освіти започаткована тенденція до посилення освітньої та фінансової автономії закладів середньої освіти, в рамках чого у США розвивається мережа чартерних шкіл, тобто закладів, які користуються правом самоуправління та фінансової самостійності. Основні повноваження з фінансування шкільної освіти покладені на бюджети штатів, з федерального бюджету реалізують тільки окремі цільові освітні програми, фінансування яких складає близько 6-7% сукупних видатків бюджетів на освіту.

В останнє десятиліття у США, а також у Великобританії впроваджено подушний принцип при розподілі фінансування шкіл, коли обсяг виділених з бюджету коштів залежить безпосередньо від кількості учнів. Перевагою такого підходу до розподілу бюджетних видатків на фінансування закладів середньої освіти є те, що він дає можливість нівелювати чинник рівня заможності осіб, чії діти відвідують школу. Це особливо актуально для США та Великобританії, де спостерігаються значні масштаби соціальної нерівності. Особливістю моделі бюджетного забезпечення шкільної освіти у Великобританії є те, що кошти надходять напряму до локальних шкільних бюджетів (Local School Budgets), а при розподілі фінансування використовують трирічні плани, які передбачають індикативний підхід до розрахунку спеціальних грантів для шкіл (аналог нашої освітньої субвенції, але в розрахунку на кожний заклад освіти). Визначення обсягу цього шкільного гранту здійснюють на підставі показника гарантованого обсягу бюджетного фінансування кожного напряму освіти, а також контингенту учнів конкретного закладу, що надає освітніх послуг. Завдяки впровадженню середньострокового планування і виконання бюджету освіти органи публічної влади мають можливість застосувати стратегічний підхід до управління цією складовою соціальної сфери.

На відміну від шкільної освіти, яка в більшості країн належить до сфери відповідальності органів публічної влади, у вищій освіті механізм фінансування є більш різноманітним і передбачає різні канали та схеми виділення коштів. Поряд із прямим фінансуванням закладів вищої освіти, використовують також інші прогресивні форми фінансування, саме розподіл трансфертів відповідно до контингенту студентів, надання пільгових кредитів, грантової підтримки та ін. Характерними особливостями європейської практики фінансування вищої освіти є: розділення процесу здобуття вищої освіти на змістовні частини – отримання знань і навиків (навчальний процес) і забезпечення побутових потреб під час навчання, які можуть мати різні джерела фінансування; широке використання кредитної форми фінансування освітніх послуг.

Великобританія є визначним європейським центром вищої освіти, тому модель її фінансування заслуговує на особливу увагу. Джерелами фінансування університетів є власні кошти населення та корпоративних структур, бюджетна допомога, кредитні ресурси. Здобуття вищої освіти у Великобританії платне, але держава для окремих спеціальностей, які мають важливе значення для економіки практикує надання грантової підтримки абітурієнтів. Поряд з цим, фінансову допомогу студентам на здобуття вищої освіти можуть надавати органи місцевого самоврядування за умови їх подальшого працевлаштування в економіці громади. Розміри цієї фінансової допомоги залежать, зокрема, від тривалості навчання, необхідності тимчасового житла на період навчання та інших чинників [2].

На відміну від Великобританії, у Швеції здобуття вищої освіти в більшості університетів безкоштовне, але передбачений чіткий розподіл вартості надання освітніх послуг та витрат на забезпечення життєдіяльності підчас навчання. Уряд та органи місцевої влади з метою фінансової підтримки системи вищої освіти використовують різні інструменти фінансування (прямі трансферти, субсидії для закладів освіти, студентські гранти). Завдяки цьому держава покриває більшість витрат на функціонування системи вищої освіти. Хоча здобуття вищої освіти є безкоштовним, однак покриття витрат на проживання та інші потреби студенти здійснюють за власний кошт. Для підтримки окремих категорій студентів уряд практикує надання фінансової допомоги, яка поєднує грантову та кредитну частини. Зазвичай, грантова частина цієї допомоги складає не менше 30% від загального обсягу. Погашення кредитної частини освітньої допомоги разом з процентами студенти розпочинають відразу після завершення навчання, однак витрати на обслуговування такого боргу не мають перевищувати 4% від обсягу сукупних витрат випускника. Відповідно, вагомою проблемою кредитування вищої освіти у Швеції є високі показники заборгованості за позиками, оскільки терміни погашення раніше виданих кредитів дуже розтягнуті.

Модель бюджетного фінансування університетів у Швеції поєднує ознаки централізованого фінансування та стратегічного управління. З одного боку, уряд затверджує обсяги фінансування кожного університету, при цьому визначають

не тільки загальний обсяг видатків, але й у розрізі окремих напрямів діяльності (підготовка фахівців, діяльність аспірантури, наукові дослідження, господарські витрати та ін.). Однак, такий бюджет університету ухвалюється на трирічний період, що дає можливість університетам планувати свою діяльність на більш тривалий період. Обсяги бюджетного фінансування залежать від контингенту студентів, фіксуються у контракті, який кожен університет укладає з профільним міністерством освіти.

На відміну від галузі освіти, при фінансуванні охорони здоров'я у країнах Європи не спостерігається єдиних підходів, адже на континенті представлені усі можливі моделі її фінансового забезпечення. У провідних країнах ЄС охорона здоров'я функціонує на страхових принципах, відповідно джерелом ресурсів для її потреб є страхові фонди. Подібна до вітчизняної модель фінансування охорони здоров'я функціонує у Великобританії, де головним розпорядником бюджетних коштів, які надходять з бюджетів на надання медичних послуг є Національна система охорони здоров'я (NHS). Однак, кілька етапів медичної реформи також зміцнили децентралізацію управління сферою охорони здоров'я, що передбачає передання управлінських повноважень безпосередньо до медичних закладів та об'єднань лікарів загальної практики. Головним індикатором розподілу видатків на охорону здоров'я є показник подушних витрат на надання медичних послуг в розрахунку на кожного пацієнта. Лікарі первинної ланки медичної системи отримують бюджетний трансферт для надання первинної та вторинної медичної допомоги для прикріпленого контингенту пацієнтів [1].

Значною різноманітністю підходів та каналів надходження бюджетних коштів характеризується європейська практика бюджетної підтримки культури і мистецтва. Поряд із прямим кошторисним фінансуванням, яке у країнах Європи практично не представлене (зберіглось тільки для окремих закладів культури), використовують систему цільових та безцільових бюджетних трансфертів на потреби культурного розвитку, грантову підтримку культурних індустрій та механізм фінансування на основі державно-приватного партнерства. Спеціальні трансферти зазвичай використовують для фінансування культурних проектів у

рамках національних та регіональних програм у галузі культури. Наприклад, у Франції в рамках проведення реформи культурних індустрій, яка покликана забезпечити зміцнення фінансового становища закладів культури за рахунок активізації їх господарської діяльності, диверсифікації джерел фінансування, було передбачено відкриття спеціальної «бюджетної лінії» для субсидування окремих напрямів мистецтва.

Однак, найбільш поширеною формою бюджетної підтримки культури у європейській практиці залишаються гранти. Їх можуть отримувати не тільки заклади культури, але й окремі митці чи ініціатори культурних заходів. Грантова схема фінансування культурних ініціатив найбільш широко представлена у Швеції, Франції, Італії, Великобританії. у багатьох державах грантова підтримка культурних ініціатив надається за умови зустрічного фінансування, тобто коли ініціатор культурного проекту зможе акумулювати частину коштів на його проведення самостійно. Пропорції між бюджетним грантом та самостійним фінансуванням культурних проектів у різних країнах можуть відрізнятись (4 : 1 у Великобританії, 3 : 1 у Франції, Бельгії та ін.). Застосування зустрічних грантів має подвійний позитивний ефект, адже, з одного боку, забезпечує «відсівання» дріб'язкових та неактуальних культурних проектів, а з іншого боку, стимулює заклади культури до пошуку фінансування, підвищення рівня самозабезпечення власних потреб.

Узагальнюючи вивчення зарубіжного досвіду бюджетного забезпечення соціальної політики можна зауважити, що воно характеризується застосуванням багатьох каналів та способів надходження коштів на підтримку матеріального добробуту населення і надання йому суспільних послуг. Характерною ознакою системи соціальних трансфертів є високий рівень її адресності, використання форм активної соціальної політики. У фінансуванні послуг соціальної сфери домінують такі форми бюджетного забезпечення, які передбачають мотиваційну складову, що стимулює одержувачів допомоги до поліпшення результатів їхньої роботи.

3.2. Перспективи удосконалення механізму бюджетного забезпечення соціальної політики в Україні

Реалізація соціальної політики держави передбачає дії органів публічної влади у двох ключових напрямках: перший напрямок передбачає зусилля щодо забезпечення матеріальної складової добробуту людини через вплив на процеси формування доходів населення; другий напрямок соціальної політики полягає в організації належного постачання суспільних благ, які визначають якість життя людини. Відповідно до такої наукової позиції, ключові напрями реформування вітчизняної практики бюджетного забезпечення соціальної політики держави мають передбачати вирішення проблемних питань у цих її складових. Головні завдання, які мають поставати перед урядом у цьому контексті такі: приведення базових соціальних стандартів доходу до об'єктивних розмірів, що впливатиме на параметри оплати праці не тільки у бюджетній сфері, а й загалом в економіці; модернізація системи соціальних трансфертів відповідно до новітніх соціально-економічних і безпекових реалій; введення багатоканальної моделі фінансування послуг соціальної сфери із посиленням кореспонденції між обсягами видатків та результатами діяльності установ.

Акцентуючи увагу на перспективах вдосконалення інструментарію участі бюджету у формуванні доходів населення, вони найперше мають передбачати об'єктивізацію соціальних стандартів доходу. В умовах ринку основну роль у формуванні доходів населення відіграє приватний сектор, на який держава має доволі обмежені можливості впливу у питанні параметрів оплати праці. Зокрема, ці можливості передбачають контроль за тіньовою зайнятістю та дотриманням вимог законодавства щодо мінімальних стандартів оплати праці. Уряд може також впливати на сукупний фонд оплати праці в економіці через підвищення рівня оплати праці у бюджетній сфері чи збільшення зайнятості у ній, проте такі дії сумнівні з точки зору негативного впливу на інфляційні процеси чи дефіцит бюджетних ресурсів. В сучасних безпекових реаліях такі заходи практично не

здійсненні. Зважаючи на ці аргументи, реальні перспективи впливу на процеси формування доходів населення полягають у проведенні державою раціональної політики щодо встановлення соціальних стандартів доходу, а також розвиток системи соціальних трансфертів.

Показник прожиткового мінімуму є одним із головних індикаторів, які використовують у соціальній політиці для розрахунку соціальних трансфертів та визначення параметрів оплати праці. Зокрема, від розміру базового стандарту доходу залежать розміри соціальних виплат для малозабезпечених осіб, розмір мінімальної пенсійної виплати, посадові оклади працівникам бюджетної сфери та інші показники, які визначають не тільки обсяги бюджетних видатків, але й мають вагомий вплив на параметри доходів населення. Затвердження розміру прожиткового мінімуму в Україні є одним із ключових моментів бюджетного процесу, адже від цього залежать параметри видаткової частини бюджету. При цьому, за оцінками експертів, розміри базового соціального стандарту сильно занижені в порівнянні з їх об'єктивним значенням, ступінь невідповідності сягає 2,2-2,6 рази [47; 48]. Водночас, навіть такі параметри прожиткового мінімуму не можуть бути забезпечені наявними ресурсами бюджетної системи, через що при наданні соціальних трансфертів в Україні використовують додатковий соціальний стандарт – «рівень забезпечення прожиткового мінімуму», який розраховують на основі оцінювання можливостей бюджетної системи щодо покриття потреби у коштах на фінансування соціальних виплат. Отож, показник прожиткового мінімуму у вітчизняній бюджетній практиці не має об'єктивного економічного змісту, він залишається тільки розрахунковим показником, який використовують при плануванні розмірів окремих видів соціальних виплат та прогнозуванні видатків на соціальне забезпечення.

Зважаючи на таку ситуацію, приведення прожиткового мінімуму до його раціональних параметрів є першим необхідним кроком щодо вдосконалення соціальної політики у сфері формування доходів населення. Економічна наука напрацювала значний перелік підходів до встановлення базового соціального стандарту, однак враховуючи вітчизняні реалії найбільш прийнятним для нашої

країни було б впровадження комбінованого методу визначення прожиткового мінімуму, у якому поєднуються ознаки прямого рахунку і пропорційного методу визначення параметрів витрат. Зокрема, прямий рахунок доцільно застосовувати при обґрунтуванні необхідних обсягів витрат на харчування, які відповідно до міжнародних норм мають становити не більше 50% від розміру прожиткового мінімуму. Отож, прожитковий мінімум може бути встановлений у подвійному розмірі необхідних витрат на харчування. Завдяки цьому можна буде усунути вагомий недолік чинної методики розрахунку прожиткового мінімуму, коли є ризик вибіркового врахування певних видів витрат при його визначенні. Надалі варто розглянути можливість переходу до сімейного розміру прожиткового мінімуму, оскільки частина витрат життєдіяльності (квартирна плата, вивезення сміття та інші) має фіксований розмір і в подушному розрахунку може суттєво відрізнятись (в залежності від кількості осіб у домогосподарстві). Такий підхід до встановлення прожиткового мінімуму представлений в окремих країнах ЄС, зокрема у Латвії, Литві та ін.

Важливим соціальним стандартом, який впливає на параметри оплати праці в бюджетній сфері та загалом в економіці є мінімальна заробітна плата. На сьогодні її розмір відповідає значенню фактичного прожиткового мінімуму, який розрахований представниками профспілок та незалежними експертами. Однак, прирівнювання розміру мінімальної зарплати до прожиткового мінімуму, на наш погляд, нераціональне, адже знижує мотивацію до праці. Крім цього, зарплата є джерелом коштів для життя не тільки для працюючої людини, але для членів її сім'ї, тому розміри мінімального стандарту оплати праці не можуть відповідати прожитковому мінімуму для працездатних. Вони повинні перевищувати його з урахуванням коефіцієнта сімейного навантаження, який у довоєнний період становив близько 1,2-1,4. Як альтернативу, доцільно розглянути можливість використання індексу Кейтса для встановлення мінімальної зарплати, згідно якого вона має складати 70-75% від середнього рівня оплати праці в економіці [40, с. 179]. За орієнтовними розрахунками, на сьогодні середня зарплата в нашій

країні складає близько 18 тис грн/міс., тому обґрунтований розмір мінімальної зарплати має становити близько 8,5-9,0 тис грн.

Окремим питанням вдосконалення соціальної політики при формуванні доходів населення є посилення адресності соціальних трансфертів. У довоєнний період високі показники «інклюзивної помилки» (коли право на виплати мають особи, хто реально не потребує державної підтримки), а також надміру широкий перелік соціальних виплат визначали серед головних негативних ознак системи соціальних трансфертів. Як засвідчує вітчизняна практика, європейські методи адресування соціальних виплат через перевірку доходів та рівня життя людини в Україні недостатньо дієві, що пояснюється як високим рівнем корупції, так і специфікою вітчизняного соціального законодавства. В період війни можливим ефективним способом посилення адресності соціальних виплат для безробітних чи малозабезпечених може стати їхня участь у громадських роботах чи роботах з подолання наслідків масованих ракетних атак чи бойових дій. В наукових колах предметно обговорюють перспективи формування «армії відновлення» для того, щоб забезпечувати системну відбудову зруйнованих воєнними діями регіонів. Застосування такого критерію при призначенні соціальних виплат безробітним чи по малозабезпеченості стало би дієвим бар'єром для обмеження участі у цих програмах тих осіб, які реально не потребують державної підтримки.

Важливим питанням сьогодення у царині соціальної політики є реформа соціальних послуг в частині демонополізації механізму їхнього надання. На переконання Б. Малиняка і М. Онуфрик, «соціальні послуги можуть забезпечити індивідуальний та адресний підхід до людини, а виплати та пільги надаються не згідно потреби, а відповідно до певного статусу» [31, с. 89]. Реформа системи соціальних послуг важлива з точки зору попиту на них, який із збільшенням у країні контингенту ветеранів та інвалідів війни тільки зростатиме. Соціальні послуги в Україні надають переважно заклади соціального обслуговування, які засновані органами місцевого самоврядування. Із поглибленням децентралізації така модель організації надання соціальних послуг виявляється нежиттєздатною, що ставить питання про впровадження інноваційних підходів до надання цих

послуг. У науковій літературі обґрунтовують доцільність використання схеми функціонального аутсорсингу, тобто передачі права на надання соціальних послуг до приватних постачальників або інституцій громадського сектору. На думку Б. Малиняка, такий підхід до організації соціального обслуговування має вагомий позитивний потенціал, оскільки дає можливість «залучати додаткові ресурси, є більш гнучкими у питанні підготовки фахівців та оплати праці, рішучими щодо запровадження соціальних інновацій та залучення волонтерів» [31, с. 90].

Визнаючи позитивні риси функціонального аутсорсингу, все ж вважаємо, що орієнтиром у реформуванні вітчизняної моделі надання суспільних благ, в тому числі соціальних послуг має стати її демонополізація із залученням до цієї діяльності інституцій громадського сектору та приватних структур. Для органів публічної влади, які презентують державу у процесі продукування суспільних благ, важливим моментом є кількісно-якісні параметри постачання цих благ, а не те, хто саме їх надає. Відповідно, створення конкуренції між постачальниками суспільних благ за рахунок участі у їхньому продукуванні приватних структур дасть можливість досягти багатоаспектного результату, а саме зниження їхньої вартості за одночасного дотримання вимог щодо обсягів та якості постачання. У галузі медицини впроваджені в рамках медичної реформи конкурентні умови розподілу державного замовлення на надання первинних медичних послуг дали можливість значно підвищити якість медичного обслуговування та зменшити масштаби побутової корупції при зверненні за медичною допомогою. Подібний підхід, коли заклади державної і комунальної форм власності змагаються за замовлення на постачання бюджетних благ на рівні з приватними структурами має бути впроваджений також в інших складових соціальної сфери.

Однак, впровадження непрямих підходів до розподілу фінансування через конкуренцію постачальників суспільних благ за державне замовлення вимагає також лібералізацію умов ведення господарської діяльності закладами державної та комунальної форми власності, оскільки в іншому випадку вони не витримають конкуренції з приватними постачальниками. Це може спричинити додаткові

соціальні проблеми у вигляді зростання безробіття серед працівників соціальної сфери. На сьогодні бюджетні установи при здійсненні господарської діяльності зіштовхуються з багатьма законодавчими та організаційними бар'єрами, які не дають можливості нарощувати обсяги власних надходжень. Вони торкаються не тільки питань розпорядження майном, але й надання додаткових платних послуг, участі у реалізації ініціатив, які містять комерційну компоненту. За словами В. Горина, «чинне законодавство стримує перспективи перетворення закладів соціальної сфери у самоокупні. Для прикладу, музейні установи не мають права продукувати і розповсюджувати сувенірну продукцію, організовувати заклади громадського харчування на своїй території, а ініціативи щодо зміни графіку роботи з метою розширення клієнтської бази наштовхуються на обмеження законодавства» [12, с. 283]. Подібні обмеження передбачені також щодо закладів освіти, медичних установ та ін.

Функціональний аутсорсинг є більш глибокою формою взаємодії між органами публічної влади як замовниками соціальних послуг та приватними структурами, які мають можливість їх надавати. Як альтернативний механізм доцільно розглянути можливість впровадження спрощеної системи аутсорсингу, а саме фасиліті-менеджменту, який передбачає передачу на виконання приватним структурам тільки непрофільних функцій тих інституцій, які надають соціальні послуги. Такими можуть бути послуги з прибирання приміщень, постачання товарно-матеріальних цінностей, охорони, організації харчування пацієнтів та ін. Завдяки закріпленню цих функцій за приватними постачальниками орган з надання соціальних послуг може зосередити увагу на якісному виконанні своїх профільних функцій, а також побічно контролювати якість виконання та вартість супутніх послуг, переданих на аутсорс. На думку Л. Бенювської, перевагою фасиліті-менеджменту як форми співпраці держави та бізнесу є те, що він дає можливість врахувати інтереси обох суб'єктів при продукуванні суспільних благ, адже «влада зацікавлена у реалізації важливих з точки зору соціального розвитку проектів, відмові від неефективних форм господарювання і передачі функцій управління до приватного сектору; водночас, приватний партнер у

розрахунку на економічну ефективність власних інвестицій, зацікавлений у гарантованому та якісному виконанні проекту, використовуючи державні гарантії, свої знання та досвід управління» [3, с. 19-20].

Окремим питанням вдосконалення соціальних послуг є впровадження їх нових видів, спрямованих на задоволення потреб різних категорій населення. Повномасштабна війна призвела до появи нової категорії громадян – внутрішньо переміщених осіб, кількість яких має тенденцію до зростання. Для підтримки цих людей було впроваджено соціальні виплати на проживання та оплату оренди житла, допомогу у формі грошових виплат, продуктових наборів та в іншій формі надають внутрішньо переміщеним особам громадські організації та благодійні фонди, релігійні спільноти. Однак, така допомога має реабілітаційний характер, адже вона не вирішує проблеми формування матеріальної основи життєдіяльності цих людей у тривалому періоді. Затяжна форма війни ставить питання про необхідність адаптації внутрішніх переселенців на територіях їхнього фактичного проживання. Відповідно, необхідно розвинути практику надання ВПО соціальних послуг з перекваліфікації, організації власної справи та здобуття інших навиків, які дадуть їм можливість знайти своє місце на місцевому ринку праці. Покриття витрат на такі навчальні курси може здійснюватись в рамках місцевих цільових програм з місцевих бюджетів, за рахунок трансфертів з державного бюджету, а також додаткових коштів від благодійників та грантових програм.

Воєнні дії в Україні мають також інший катастрофічний результат – це руйнування житлового фонду, що ставить перед державою питання вироблення ефективних способів відбудови та забезпечення житлом сотень тисяч людей, які втратили своє житло. Вагому частину серед таких людей складають особи, які не спроможні самостійно вирішити житлову проблему з об'єктивних причин (особи з інвалідністю, пенсіонери та ін.), а тому відмова держави від участі у вирішенні цієї проблеми означатиме для них злиденне існування у бараках, гуртожитках або пристосованих підвалах. Започаткована державою програма «Оселя передбачає пільгове кредитування житла, але навіть за таких обставин поліпшення житлових умов є недоступним для найменш забезпечених громадян. Відповідно, вбачаємо

необхідність у формуванні на рівні кожного органу місцевого самоврядування фонду соціального (комунального) житла, яке не можна буде приватизувати чи продати. Фінансовим ресурсом для реалізації цієї ініціативи можуть виступити кошти благодійних фондів, комерційних структур, надходження від приватизації державного і комунального майна, що упередить зростання навантаження на бюджетну систему.

Іншим способом вирішити проблему відновлення в Україні житлового фонду, зруйнованого та пошкодженого в ході бойових дій, є активізація роботи Державної іпотечної установи, яка на даний час майже не провадить діяльності. Ця структура, заснована урядом для рефінансування іпотечних кредитів банків, має бути реорганізована на кшталт державної іпотечної компанії США Fannie Mae, яка свого часу забезпечила вирішення житлової проблеми для мільйонів американців. На відміну від ДІУ, яка рефінансує іпотечні кредити комерційних банків, Fannie Mae сама виступала як оператор, який надає пільгові кредити на купівлю або будівництво житла. Це упереджувало маніпуляції та зловживання банківських установ з іпотечними позиками. Однак, перспективи розширення діяльності Державної іпотечної установи напряму пов'язані із стабілізацією ситуації в країні, збільшенням її активів, що дасть можливість охопити пільговим кредитуванням значний контингент споживачів.

Висновки до розділу 3

Для системи соціальних трансфертів у країнах Європи характерні ряд спільних рис: значна увага до застосування інструментів активної соціального захисту, тобто таких, що орієнтовані на стимулювання громадян до активної життєвої позиції, вирішення їхніх матеріальних проблем за рахунок включення їх до економічних відносин, реалізації власного господарського потенціалу; спрощення процедурних моментів системи соціальних трансфертів, зрозумілі правила призначення соціальних виплат; посилення вимог до розробки програм

соціальних трансфертів; раціоналізація соціальної підтримки у розрізі грошових та натуральних форм її надання, комбінування категоріальних і адресних виплат.

Джерелами фінансового забезпечення програм соціальних трансфертів у країнах Європи є переважно ресурси системи соціального страхування, однак помітну роль серед них відіграють також бюджетні ресурси та кошти приватних структур. Провідну роль бюджетні ресурси відіграють у наданні тих видів соціальних трансфертів, які спрямовані на вирівнювання доходів та захист від бідності (виплати сім'ям з дітьми, малозабезпеченим та ін.).

У різних країнах спостерігаються радикальні відмінності у фінансуванні галузей соціальної сфери, тому узагальнення загальноєвропейських підходів до бюджетного забезпечення соціальної політики є практично не можливим. На відміну від шкільної освіти, яка належить до сфери відповідальності органів публічної влади, у вищій освіті механізм фінансування передбачає різні канали і схеми виділення коштів. Значною різноманітністю підходів до надходження бюджетних коштів характеризується також європейська практика бюджетної підтримки культури і мистецтва.

Напрями реформування вітчизняної практики бюджетного забезпечення соціальної політики держави мають передбачати вирішення проблемних питань у цих її складових. Головні завдання, які мають поставати перед урядом у цьому контексті такі: приведення базових соціальних стандартів доходу до об'єктивних розмірів, що впливатиме на параметри оплати праці не тільки у бюджетній сфері, а й загалом в економіці; модернізація системи соціальних трансфертів відповідно до соціально-економічних і безпекових реалій; введення багатоканальної моделі фінансування послуг соціальної сфери із посиленням залежності між обсягами видатків та результатами діяльності установ, демократизацією процесу надання суспільних благ.

ВИСНОВКИ

Соціальна політика виступає одним із провідних напрямів внутрішньої політики держави, який торкається інтересів практично усіх громадян країни. У практичній площині вона виявляється у реалізації заходів, покликаних вирішити найбільш гострі соціальні проблеми та протиріччя, згладити диспропорції у розподілі доходів, майновому становищі громадян, забезпечити умови для задоволення потреб усіх суспільних верств.

Узагальнення наукових підходів до тлумачення соціальної політики вказує на її багатоаспектний характер, який виявляється через її розгляд як: системи цінностей, ідей та наукових поглядів на вирішення найважливіших проблем розвитку суспільних відносин; як сфери наукових досліджень; як діяльності щодо узгодження інтересів та забезпечення потреб різних суспільних груп за допомогою відповідного інструментарію на основі визначених принципів. Третій підхід до тлумачення соціальної політики є найбільш практичним, він вказує на зв'язок між соціальною політикою та функціонуванням фінансових відносин. Головними напрямками соціальної політики є: політика формування і регулювання доходів населення; політика розвитку механізмів захисту майнових інтересів населення при настанні соціальних ризиків; політика організації постачання суспільно важливих послуг, які визначають якість життя населення; політика розвитку соціальної інфраструктури.

Держава спрямовує власні фінансові ресурси на реалізацію соціальної політики у різний спосіб та у розрізі багатьох напрямків, а саме: спрямування бюджетних ресурсів на реалізацію програм соціального захисту населення, які передбачають надання йому соціальних трансфертів у грошовій та натуральній формах; спрямування бюджетних ресурсів на організацію надання населенню суспільних благ, які визначають якість життя; спрямування коштів системи соціального страхування на матеріальне забезпечення непрацездатних та інших категорій населення; використання бюджетних ресурсів та фондів соціального

страхування на формування фонду оплати праці зайнятих у публічному секторі економіки, грошового забезпечення військовослужбовців.

Бюджетне забезпечення соціальної політики реалізується у розрізі кількох форм – кошторисного фінансування, бюджетних інвестування і кредитування, бюджетних трансфертів. Ефективність соціальної політики забезпечується у тому випадку, якщо фінансування її заходів за рахунок бюджетних ресурсів буде узгоджуватись із пріоритетами соціального розвитку країни і чітким розумінням очікуваних результатів.

Соціальна політика держави найперше виявляється через вплив органів влади на процеси формування особистих доходів громадян та їхній перерозподіл. Оцінювання динаміки сукупних доходів населення впродовж останніх років засвідчує їхню поступальну висхідну траєкторію. За період 2018-2022 рр. доходи населення збільшились на понад 2,0 трлн грн, або в 1,6 рази, однак їхня динаміка у розрізі окремих складових неоднозначна і свідчить про зниження ролі доходів від власної економічної активності. Провідну роль у формуванні доходів населення продовжує відігравати заробітна плата. Витрати бюджету на оплату праці впродовж останніх років демонструють стрімке зростання – у 3,9 рази за п'ятиріччя до рівня 1,25 трлн грн у 2023 році. Такі зміни пов'язані із початком війни в Україні, оскільки тільки у 2022 році витрати на грошове забезпечення військових зросли в 5,9 рази, у 2023 році додатково на 0,2 трлн грн. Відповідно, частка оплати праці за рахунок бюджетних ресурсів в обсягах нарахованої зарплати загалом в економіці на сьогодні складає близько 50%.

Важливим напрямом соціальної політики формування доходів населення є участь держави у вирівнюванні диференціації матеріального становища різних суспільних груп через систему соціальних трансфертів. У 2021 році соціальні трансферти у грошовій формі населенню України склали 992,1 млрд грн, або майже 2/3 від загального обсягу. За період 2018-2021 рр. обсяг цих трансфертів збільшився в 1,6 рази. Натомість, темпи збільшення натуральних трансфертів населенню вдвічі відстають від показників для грошових виплат. Частково це пояснюється проведенням реформ у системі соціальної допомоги, коли соціальні

пільги та інші «непрозорі» соціальні трансферти були переведені у грошову форму, що дало можливість посилити контроль за адресністю їхнього надання.

Серед усіх складових соціальної сфери, що продукує суспільно важливі послуги, які визначають якість життя людини, найбільший потенціал закладений в освіті. Обсяги бюджетних ресурсів, які надходять на потреби освіти з бюджетів усіх рівнів у довоєнний період показували стійке зростання. У 2021 році видатки бюджетів на освіту досягли найвищого значення на рівні 312,9 млрд грн, однак повномасштабна війна переломила цю тенденцію, у 2022 році фінансування освіти з бюджетів зменшилось майже на 22,2 млрд грн, воно спостерігалось майже за усіма напрямками надання освітніх послуг.

Впродовж останніх років показники бюджетного фінансування охорони здоров'я характеризуються поступальним зростанням, однак у розрізі років їхні темпи зміни значно різняться. Зокрема, найвищий приріст видатків бюджетів на охорону здоров'я спостерігався у 2020 році, коли вони зросли майже в 1,4 рази до 175,8 млрд грн. Головною причиною такого зростання стало поширення на Україну епідемії коронавірусу, що перетворило охорону здоров'я на головний пріоритет бюджетної політики уряду. У наступні роки охорона здоров'я також демонструвала зростання обсягів бюджетного фінансування, однак темпи його були значно нижчими. У 2023 році приріст фінансування галузі був мінімальний.

Окремим напрямком соціальної політики, значення якого особливо чітко виявилось з початком російської агресії є культура. Недостатня увага з боку держави до проведення україноцентричної культурної політики стала причиною роз'єднаності українського суспільства, зростання сепаратизму та зрадництва, а в подальшому – іноземної інтервенції та повномасштабної війни проти України. На потреби галузі культури та інших складових духовно-культурного розвитку суспільства з бюджетів усіх рівнів у 2023 році виділено 38,5 млрд грн, що в 1,2 рази більше значень 2019 року.

Для системи соціальних трансфертів у країнах Європи характерні ряд спільних рис: значна увага до застосування інструментів активної соціального захисту, тобто таких, що орієнтовані на стимулювання громадян до активної

життєвої позиції, вирішення їхніх матеріальних проблем за рахунок включення їх до економічних відносин, реалізації власного господарського потенціалу; спрощення процедурних моментів системи соціальних трансфертів, зрозумілі правила призначення соціальних виплат; посилення вимог до розробки програм соціальних трансфертів; раціоналізація соціальної підтримки у розрізі грошових та натуральних форм її надання, комбінування категоріальних і адресних виплат.

Джерелами фінансового забезпечення програм соціальних трансфертів у країнах Європи є переважно ресурси системи соціального страхування, однак помітну роль серед них відіграють також бюджетні ресурси та кошти приватних структур. Провідну роль бюджетні ресурси відіграють у наданні тих видів соціальних трансфертів, які спрямовані на вирівнювання доходів та захист від бідності (виплати сім'ям з дітьми, малозабезпеченим та ін.).

У різних країнах спостерігаються радикальні відмінності у фінансуванні галузей соціальної сфери, тому узагальнення загальноєвропейських підходів до бюджетного забезпечення соціальної політики є практично не можливим. На відміну від шкільної освіти, яка належить до сфери відповідальності органів публічної влади, у вищій освіті механізм фінансування передбачає різні канали і схеми виділення коштів. Значною різноманітністю підходів до надходження бюджетних коштів характеризується також європейська практика бюджетної підтримки культури і мистецтва.

Напрями реформування вітчизняної практики бюджетного забезпечення соціальної політики держави мають передбачати вирішення проблемних питань у цих її складових. Головні завдання, які мають поставати перед урядом у цьому контексті такі: приведення базових соціальних стандартів доходу до об'єктивних розмірів, що впливатиме на параметри оплати праці не тільки у бюджетній сфері, а й загалом в економіці; модернізація системи соціальних трансфертів відповідно до соціально-економічних і безпекових реалій; введення багатоканальної моделі фінансування послуг соціальної сфери із посиленням кореспонденції між обсягами видатків та результатами діяльності установ.

Окремим питанням вдосконалення соціальної політики при формуванні доходів населення є посилення адресності соціальних трансфертів. В період війни можливим ефективним способом посилення адресності соціальних виплат для безробітних чи малозабезпечених може стати їхня участь у громадських роботах чи роботах з подолання наслідків масованих ракетних атак чи бойових дій.

Окремим питанням вдосконалення соціальних послуг є впровадження їх нових видів, спрямованих на задоволення потреб різних категорій населення. Повномасштабна війна призвела до появи нової категорії громадян – внутрішньо переміщених осіб, кількість яких має тенденцію до зростання. Затяжна форма війни ставить питання про необхідність адаптації ВПО на територіях їхнього фактичного проживання. Необхідно розвинути практику надання ВПО соціальних послуг з перекваліфікації, організації власної справи та здобуття інших навиків, які дадуть їм можливість знайти своє місце на місцевому ринку праці. Покриття витрат на такі навчальні курси може здійснюватись в рамках місцевих цільових програм з місцевих бюджетів, за рахунок трансфертів з державного бюджету, а також додаткових коштів від благодійників та грантових програм.

Воєнні дії в Україні мають також інший катастрофічний результат – це руйнування житлового фонду, що ставить перед державою питання вироблення ефективних способів відбудови та забезпечення житлом сотень тисяч людей, які втратили своє житло. Вбачаємо необхідність у формуванні на рівні кожного органу місцевого самоврядування фонду соціального (комунального) житла, яке не можна буде приватизувати чи продати. Фінансовим ресурсом для реалізації цієї ініціативи можуть виступити кошти благодійних фондів, комерційних структур, надходження від приватизації державного і комунального майна, що упередить зростання навантаження на бюджетну систему.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Financing British health care. The Economist. 2005. august, 18. URL: <http://www.economist.com>
2. Бенедик Ю. Ю. Покращення фінансового забезпечення розвитку вищої освіти в Україні на основі досвіду зарубіжних країн. Науковий блог НаУ «Острозька академія». URL: <http://naub.org.ua/?p=214>
3. Бенъовська Л. Соціальна інфраструктура територіальних громад: інтереси стейкхолдерів. *Галицький економічний вісник*. 2021. Вип. 2 (69). С. 14-23.
4. Богомолова Н. Ефективність бюджетної політики в системі фінансової безпеки держави. *Ефективна економіка*. 2011. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=759>
5. Валуйський І. А. Трансформація бюджетної політики України у кризовий період. Дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара МОН України. Дніпро, 2018. 251 с. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/dissertations/K08.051.17/dissertation_5c44b5254eb1d.pdf
6. Василик О. Д. Теорія фінансів: Підручник. К.: НІОС, 2000. 416 с.
7. Вінницька О., Бержанір І., Гвоздей Н. Суть та фундаментальні напрями розвитку бюджетної політики на локальному рівні. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 3. С. 38-41.
8. Горин В. Концептуальні засади фінансового забезпечення соціальних гарантій. *Світ фінансів*. 2009. № 3 (20). С. 97-106.
9. Горин В. П. Вдосконалення методики і практики планування соціальних гарантій як передумова забезпечення соціальної безпеки. *Інноваційна економіка*. 2009. № 3(13). С. 159-170.
10. Горин В. П. Зарубіжний досвід державного фінансового забезпечення виробництва культурних благ: висновки для України. *Світ фінансів*. 2009. Вип. 2. С. 155-160.
11. Горин В. П. Проблеми фінансового забезпечення соціальних гарантій у сфері

- охорони здоров'я. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах економічної нестабільності*: матер. наук. конф. проф.-викл. складу. Тернопіль: ТНЕУ, 2010. С. 27-34.
12. Горин В. П. Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту: теоретична концептуалізація та проблеми функціонування: моногр. Тернопіль: ТНЕУ, 2020. 516 с.
 13. Горин В. П. Фінансові аспекти реформування охорони здоров'я у зарубіжних державах: висновки для України. *Світ фінансів*. 2014. Випуск 1. С. 168-179.
 14. Горин В. П., Коваль С. Л. Проблеми бюджетного фінансування та перспективи застосування інструментів фандрайзингу у системі вищої освіти України. *Економіка та держава*. 2021. № 8. С. 42-46. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/8_2021/9.pdf
 15. Горлач М. І., Кремень В. Г. Політологія: наука про політику: підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2009. 840 с.
 16. Гриненко А., Кожан Т. Соціальний захист і боротьба з бідністю за умов переходу до ринку. *Україна: аспекти праці*. 2007. № 5. С. 47-49.
 17. Демченко О. П., Науменко В. П. Етапи реалізації фінансових гарантій медичного обслуговування населення України та оцінка їх фінансування. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 47. С. 152-161.
 18. Дедушев І. В. Бюджетна політика: поняття та завдання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2023. Вип. 77. Ч. 2. С. 37-41.
 19. Доходи та витрати населення (2012-2022). Офіційний веб-ресурс Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
 20. Жук О. Б. Фінансове забезпечення реалізації соціальної політики держави: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. 295 с.
 21. Загородній А., Вознюк Г., Смовженко Т. Фінансовий словник. 2-ге вид., випр. і доповн. Львів: В-во «Центр Європи», 1997. 576 с.
 22. Канєва Т., Шаповал М. Методологічні засади бюджетної політики. *Бізнес-Інформ*. 2019. № 6. С. 218-226.

23. Козьменко С., Качула С. Соціальні програми як інструмент бюджетної політики людського розвитку та оцінка їх ефективності. *Проблеми та перспективи економіки та управління*. 2020. № 4 (24). С. 74-87.
24. Коляда Т. А., Мороз О. О. Бюджетне фінансування соціальних послуг в Україні: особливості та перспективи розвитку. *Бізнес Інформ*. 2019. № 10. С. 265-271.
25. Крупнік А. С. Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики в умовах трансформації українського суспільства: монографія. Одеса, 2002. 169 с.
26. Лантух К. О. Бюджетне фінансування видатків на охорону здоров'я: сучасний стан та тенденції розвитку. *Економічний вісник Університету ДФС України*. Серія: фінанси, облік, оподаткування. 2020. Вип.4. С. 88-95.
27. Лантух К. О. Пріоритети бюджетного фінансування соціальних послуг в Україні. *Innovative Educational Technologies: European Experience and its Application in Training in Economics and Management / Baltic Research Institute of Transformation Economic Area Problems (LATVIA)*. Riga, Latvia, 2020. С. 88–91.
28. Лисяк Л. В. Бюджетна складова реалізації домінантних напрямів суспільного розвитку: монографія. Дніпропетровськ: ДДФА, 2015. 396 с.
29. Лисяк Л., Качула С., Абдін А. Бюджетна політика у сфері видатків в координатах соціального розвитку. *Світ фінансів*. 2021. Вип. 4 (65). С. 39-55.
30. Макогон В., Адаменко І. Бюджетна політика в умовах інституційних перетворень. Формування ринкових відносин в Україні. 2020. № 5 (228). С. 18-25.
31. Малиняк Б., Онуфрик М. Придбання соціальних послуг органами місцевого самоврядування у приватних суб'єктів: проблеми адміністрування та фінансування. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 3. С. 86-101.
32. Мандибура В. Соціальна політика держави та її структурні складові.

- Україна: аспекти праці*. 2000. № 7. С. 21-23.
33. Мацелюх Н. М., Мискін Ю. І. Імперативи соціалізації бюджетної політики: теоретичний аспект. *Modern Economics*. 2019. № 14. С. 147-152.
 34. Мейш А., Ільченко О. Бюджетна політика України як основа макроекономічної стабільності. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. № 3. С. 122-127.
 35. Мискін Ю. І. Соціалізація бюджетної політики України: монографія; Ун-т держ. фіскальної служби України. Київ: Аграр Медіа Груп, 2019. 508 с.
 36. Миськів Г. Бюджетна система: теоретичні та практичні аспекти (у схемах і таблицях): навчальний посібник. Львів: Растр-7, 2020. 272 с.
 37. Мних М. В. Соціальна політика нашої держави в умовах асоційованого членства України в ЄС. *Український соціум*. 2015. № 3 (54). С. 114-124.
 38. Моделі ендогенного зростання економіки України / За ред. д-ра екон. наук М. І. Скрипченко. К.: Ін-т екон. та прогноз., 2007. 576 с.
 39. Моторнюк У. І. Соціальна політика як необхідна умова функціонування соціальної держави. *Економіка та держава*. 2016. № 12. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/12_2016/7.pdf
 40. Новосільська Т. Прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 3 (50). Ч. 2. С. 175-181.
 41. Огонь Ц. Г. Доходи бюджету України: теорія та практика: монографія. К.: КНТЕУ, 2003. 580 с.
 42. Онищенко С. Засади формування ефективної державної політики, орієнтованої на забезпечення бюджетної безпеки. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка*. Серія: Економіка. 2015. № 2 (167). С. 81-85.
 43. Опарін В. М. Фінанси (загальна теорія): Навч. посібник. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2002. 240 с.
 44. Показники виконання зведеного бюджету України у 2018-2023 рр. (економічна класифікація). Веб-портал відкритих даних OpenBudget.gov.ua. URL: <https://openbudget.gov.ua/national->

- budget/expenses?class=economic&view=table
45. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2017-14>
 46. Про індексацію грошових доходів населення: Закон України від 03.07.1991 р. № 1282-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1282-12>
 47. Прожитковий мінімум у цінах січня 2022 року. ibuhgalter.net. URL: <https://ibuhgalter.net/news/16789>
 48. Реальний прожитковий мінімум в Україні доходить до 6500 гривень – Жолнович. *Економічна правда*. 04.08.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/08/4/690005/>
 49. Сабецька Т. Проблеми та перспективи фінансового забезпечення сфери охорони здоров'я України. *Економіка та суспільство*. 2021. № 27. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-54>
 50. Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг (за даними вибіркового опитування домогосподарств). Веб-ресурс Державної служби статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>
 51. Сергієнко Л. К. Теоретичні основи формування національної бюджетної політики України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 7. С. 738-742.
 52. Сидор І. Бюджетна політика у функціонуванні соціальної сфери: проблеми визначення ефективності. *Світ фінансів*. 2016. Вип. 3 948). С. 31-41.
 53. Тамм А. Є., Ріяка В. О. Роль Ради Європи у забезпеченні прав людини на сучасному етапі: навчальний посібник. Харків: А.І. Шуст, 2002. 307 с.
 54. Тітарчук М. І. Теоретичні засади формування бюджетної політики. *Економічний вісник університету*. 2023. Вип. 56. С. 142-147.
 55. Фармацевтична енциклопедія. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/7581>
 56. Філюк О. Вдосконалення соціальних стандартів як передумова підвищення ефективності бюджетного забезпечення соціальної політики. *Актуальні*

- питання фінансової науки та практики: збірник наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Західноукраїнського національного університету. Вип. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2024.*
57. Філюк О. До питання про сутність та роль соціальної політики держави в сучасному суспільстві. *Фінансове забезпечення сталого розвитку: збірник наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Західноукраїнського національного університету. Вип. 3. Т. 2. Тернопіль: ЗУНУ, 2023.*
58. Філюк О. Особливості бюджетного фінансування освіти в умовах воєнного часу. *Актуальні питання фінансової науки та практики: збірник наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Західноукраїнського національного університету. Вип. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2024.*
59. Фінанси: Підручник / С. І. Юрій та ін.; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. К.: Знання, 2008. 611 с.
60. Чугунов І. Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 532 с.
61. Шевчук П. Соціальна політика: навч. посібник. Львів: Світ, 2003. 400 с.